

Liszka József: Monumentumok. Szakrális (és „szakrális”) kisemlékek a Kárpát-medencében. Komárom–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Etnológiai Központ, 2021, 702 p.

Öt esztendővel azután, hogy Liszka József publikálta azt a bizonyos értelemben önfestschriftjének szánt impozáns gyűjteményt (*Határvidékek*), amelyben legfontosabbnak tartott folklorisztikai témájú tanulmányait válogatta egybe, egy újabb nagyszabású – méretben, küllemben, tipográfiában is hasonló – kötet látott napvilágot a tollából: távolról szemlélve, de kézbe véve és belelapozva is olyan paradigmaticus mű, amely a szakmai életpályája újabb összegzéseként is felfogható. E két kötet a könyvespolcon egymás mellé téve úgy fest, mint a hasonló stílusban kivitelezett erdélyi néprajzkutató triász (Pozsony Ferenc, Keszeg Vilmos és Tánczos Vilmos) hatvanadik születésnapjára megjelentetett három vaskos tiszteleti kötet, s ha már három, valamelyest a számmisztika jegyében is, jó eséllyel 2026-ban egy újabb, hasonló Liszka-kötet is elvárható/valószínűsíthető lesz.

Míg az említett erdélyi kortársak többnyire csapatban „mozogva” értek el kutatóként és tudományszervezőként az utóbbi három-négy évtizedben meghatározó eredményeket, a széles körű társadalmi háttérrel, intézményrendszerrel ellátott, ambiciózus fiatalok sokaságának is teret adó erdélyi magyar néprajzkutatással ellentétben Liszka József már régóta egyfajta egyszemélyi intézmény a szlovákiai magyar néprajztudomány tekintetében. A fenti állítás persze nyilvánvalóan túlzó, hiszen Csáky Károlytól B. Kovács Istvánig, L. Juhász Ilonától Varga Norbertig számos életmű még szintén említhető lenne, az általa alapított és máig működtetett komáromi Etnológiai Központ mégis olyan bázis és zsinórmérték, amely képes volt meghatározni kutatási irányokat, szervezni terepmunkát, összegezni és reprezentatív módon megjelentetni kutatási

eredményeket. Ha ez nincs, csak magányos alkotókról beszélhetnénk – azonban mint egy kortárs zseni, a rimaszombati Szegedi László példája is mutatja, intézményi háttér nélkül a legnagyobb ívű és enciklopédikus igényű kutatási eredményeknek is nagy valószínűséggel az árnyékban maradás és a visszhangtalanság lesz a része.

Az Etnológiai Központ egyik fő profilja és csapásiránya már a kezdetektől a vallási néprajz kutatása volt. Mivel az alapító igazgatóra a nemzet napszámának mindenkori szerepe is ráhárult, zavarba ejtő gazdagságú életművének e szakterület csak az egyik jól látható része. Liszka írt meghatározó kézikönyvet a szlovákiai magyarság néprajzáról, a Selye János Egyetem néprajzi képzésének elindítását követően hiánypótló – bár a magyarországi folkloristák által méltatlanul agyonhallgatott – tankönyvet a folklórról és folklorisztikáról, immár huszonharmadik évfolyamát szerkeszti az intézet közép-európai viszonylatban is kimagasló nivójú évkönyvének – és e sort még sokáig folytathatnánk, kiemelve az életműből két olyan kötetet, melyek már a recenzió tárgyát képező kiadványt előlegezték (*„Szent képek tisztelete...” Tanulmányok a népi vallásssosság köréből*, 1995; *Állított keresztényi buzgóságbul. Tanulmányok a Kisalföld szakrális kisemlékeiről*, 2000).

Az új kötet, a *Monumentumok. Szakrális (és „szakrális”) kisemlékek a Kárpát-medencében* című 702 oldalas kiadvány – mint azt a szerző is jelzi műve előszavában – három évtized vonatkozó dolgozatait sűríti, gyűrja egybe monográfiává. Végtere is ebben nincsen semmi kivetnivaló, hiszen a legtöbb nagyszabású tudományos kötet vagy akadémiai doktori értekezés hasonlóképpen készül el. A kulcskérdés persze az a mű tartalmi jegyein kívül, hogy ez az „egybegyűrés” mennyire organikus módon sikerült a szerzőnek, azaz mennyire válnak szerves és egységes szöveggé a különböző években, sőt évtizedekben, különféle

elméleti alapállásból és ismeretanyag birtokában megfogalmazott szakszövegek, valamint az azokat habarcsként összefogó újabb részek és konklúziók. E tekintetben Liszka József tagadhatatlanul jól teljesített, hiszen csak néhány félmondatos utalásából, valamint a kötet irodalomjegyzékét böngészve tűnik fel, hogy mi minden itt tárgyalt téma került kidolgozásra már korábban (vö. farkaskereszt, Szent Vendel kisalföldi tisztelete, Nepomuki Szent János magyarországi kultusza, a Segítő Mária és a Szentháromság ikonográfiája, a „szent raktár” kérdésköre stb.). A könyv stílusa ez esetben is vállaltan szubjektív, mondhatni laza és irodalmias, ám ez egyetlen esetben sem megy a tudományos értekezés rovására, és különben is jól áll Liszkanak, hovatovább egyik szerzői védjegye (valamiképpen hasonlóan, mint egyik mestere, volt budapesti professzora, Voigt Vilmos számos provokatív jellegű elemzésében).

Műve bevezetőjében Liszka József előre bocsátja, hogy a szakrális kisemlékekről szólván igyekszik majd az egész nyelvterületre kitékinteni, fő bázisa és példatára azonban a szlovákiai magyar népi kultúra lesz, amely – mint írja – önmagában is kisebbfajta univerzum, hiszen nyugaton a nyugat-európai mintákkal és hatásokkal, keleten pedig (Felső-Bodroglköz, Ung-vidék) már az ortodoxiával érintkezik a nyelvterület. Noha ez az állítás fő vonalakban igaz, a keleti hatás kevés adattal alátámasztott, és szlovákiai magyar viszonylatban talán nem is oly jelentős (kivéve talán a Máriapócsra járást). Bizonyára ez az oka a vélhetőleg jóval szórványosabb ottani terepmunkán kívül annak, hogy a szerző által hozott adatok túlnyomó része Nyugat-Szlovákiából való. Illetve persze nem csak onnan, hiszen a képi és szöveges illusztrációs anyag messze túlnő a Csallóközön, a Mátyusföldön, a Vág s Garam közén, a Garam és Ipoly mentén: nagy számban tartalmaz az előzményekre és interetnikus vonatkozásokra is tekintettel osztrák, német (bajor), szlovák, cseh, szlovén adatokat, párhuzamokat. A magyar nyelvterületről pedig

a Kisalföld dunántúli része, a Palócföld és a Vajdaság is seregnyi példával szerepel – hagyatkozva az ottani vallási néprajzos kollégák kutatási eredményeire, nem utolsósorban pedig a magyar vallási néprajz klasszikusának, Bálint Sándornak Liszka témáját is érintő kézikönyveire. Ám minél keletebbre haladunk – mind a szlovákiai magyar nyelvterületen, mind pedig a Tisza vonalát átlépve –, úgy gyérülnek meg a szerző által hivatkozott, ismertetett példák. E hiány és hiányérzet konkrét megfogalmazására a későbbiekben még kitérek, addig is nézzük azt, ami e kiadvány elvitathatatlan érdeme.

A *Monumentumok* megírásakor Liszka József olyan kötet összeállítására törekedett, amely kézikönyvként is használható lesz, vagyis a tárgyalt téma lehetőleg minden aspektusát megvilágítja majd benne. Így esik szó külön-külön fejezetekben a „szakrális kisemlék” – részben neki tulajdonítható és a szaktudományban mára közkeletűvé vált – terminológiájáról, a téma forrásanyagáról, az archiválás módszertanáról és helyszínéről, köztük az általa létrehozott Szakrális Kisemlék Archivumról, a sok tekintetben máig tisztázatlan terminológiáról, nem utolsósorban pedig a tárgyalt kisemlékek tartalom és forma szerinti rendszerű bemutatásáról. E helyen érdemes ismételtlen utalni a kötet rendkívül gazdag és kuriózumokban bővelkedő illusztrációs anyagára, amely a szakirodalmi tájékozottságnak (e mű irodalomjegyzéke közel másfélszáz oldal!) és a széles körű terepmunkából kinőtt komáromi szakarchivumnak köszönhető. Persze igazából másként nem is lett volna érdemes közreadni e kötetet, hiszen a vallási néprajz (és művészettörténet) e részterületéről szólván a vizualitás oly mértékben kulcselem, mint például egy népköltészeti alkotás taglalása kapcsán maga a folklórszöveg. Szakrális kisemlékekkel kapcsolatos folklórszöveg is feltűnik olykor illusztráció gyanánt a kötet lapjain, s talán lehetett volna még több is belőlük, hiszen a különféle alapítási hagyományok és csodatör-

ténetek e „monumentumok” hagyománykörének is gyakran részei.

A kötet egyik kulcsa és kulcsfontosságú része a szakrális kisemlékek tipológiájával és terminológiájával kapcsolatos fejezet. Ez részint kutatástörténeti áttekintés is, de legfőképpen a tisztázás igényével íródott, hiszen mindaddig, amíg többféle/sokfajta olvasat kering a vonatkozó szakirodalomban, sokszor még akár a szakkutatók is elbeszélhetnek egymás mellett. Például a határbeli kápolnák kapcsán, melyeket Liszka nem tekint szakrális kisemlékeknek – nem beszélve arról, hogy e szó és fogalom lokálisan, regionálisan mit fed valójában. Művében Liszka az általunk ismert eddigi legteljesebb és koherens klasszifikációját adja közre a különféle szakrális kisemlékeknek, formai és tartalmi szempontból kilenc fő csoportba osztva azokat: 1. Szakralitással felruházott természeti képződmények (protomemlékek); 2. Szakrális jelek, építmények mint természeti képződmények járulékos elemei; 3. Képoszlopok/Figurális képoszlopok (szobrok); 4. Kálváriajelenetek, -együttesek; 5. Út menti kereszték; 6. Haranglábak, harangtornyok; 7. Nyitott kápolnák; 8. Sírjelek, haláljelek, halálhelyek; 9. Nehezen besorolható különleges formák. Habár bizonyára lesznek majd olyanok, akik némi hiányérzetüket fejezik ki e tipológia olvastán, vagy éppen túlzottan is tágnak értelmezik majd azt (például: kápolna vs. sírjelek), jómagam csak üdvözölni tudom, és kisebb kiegészítésekkel (elsősorban a „figurális képoszlopok” tekintetében) a Liszka által közreadott táblázatot innovatívnak és követhetőnek tartom. Kár, hogy a táblázatot követő szövegrész több esetben is meglehetősen szűkmarkúan bánik a vonatkozó példák kifejtésével, például az egyébként rendkívül látványos és helyenként elterjedt harangtornyokra (lásd Gömör) alig fél oldalt és két rajzos illusztrációt szán a szerző.

A könyv meghatározó hányadát azonban nem a különféle terminológiai kérdések taglalása, hanem a vonatkozó emléktanyag ismertetése alkotja. Több mint háromszáz oldalon

keresztül ismertette tematikus rendben mindazokat az ábrázolt témákat és jeleneteket, bibliai és történelmi személyeket, melyek köztéri funkcióval, valamint szakrális vagy pszeudo-szakrális jelentéssréteggel bírnak. E nagyszabású fejezet alfejezeteinek némelyike már-már kismonográfiát előlegez (pl. a Szentháromság-szobrok/oszlopok, a Szent Család-ábrázolások, Nepomuki Szent János és Szent Vendel, vagy az „időjárászentek” esetében), másutt az elemzés némiképp elnagyolt, és a szerző a gyéribb számú – szlovákiai – előfordulásra tekintettel megelégszik a legszükségesebb tudnivalók rögzítésével. Egy naprakész vallás-etnológus szeme minden új jelenséget is észrevesz: példa erre a Szent Család-ábrázolások kapcsán a Magyar Szent Család (Szent István király, Gizella királyné, Szent Imre herceg) ikonográfiai típusának megjelenése egy nagycétyeni (Nyitra megye) szoborcsoport alapján. Valamiképpen úgy, tehetjük hozzá, mint történet az számos középkori freskón a „magyar szent királyok” és a bibliai háromkirályok esetében: három életkort, három uralkodói ideáltípust jelenítve meg a falképeken. A Szent Család/Jézus-ábrázolások kapcsán szó esik a Rio de Janeiro-i mintára meghonosodó megváltó Jézus ábrázolásairól is, melyek talán egy külön fejezetet is megérdemelnének (most a *Jézus Szíve* címet viselő fejezetben szerepelnek), és érdemes lett volna külön is kitérni arra, hogy a Jézust mint jó pásztort ábrázoló köztéri szobrok mennyiben rokoníthatók (mert hogy formailag hasonlóak, az bizonyos) a Szent Vendelt mintázó szakrális kisemlékekkel.

A szakrális témájú köztéri szobrok jelentős része a Szentháromság- és Szent Család-ábrázolásokon kívül egyes bibliai vagy középkori szenteket jelenít meg. Liszka József művében ezeknek az objektumoknak hosszú sora és nagyfokú változatossága tűnik fel. Bemutatásuk – nagyon helyesen – konzekvensen egységes: életük és legendájuk rövid leírását követően a kultusztörténet és ikonográfia áttekintésére kerül sor, majd következik főbb típusaik és Kárpát-medencei elterjedésük hosz-

szabb-rövidebb ismertetése. A már említett szenteken kívül így kerül bemutatásra Szent Flórián, a pestisszentek, a tizennégy segítő szent, a „futottak még” kategóriában pedig a közterületen is ábrázolt „egyéb” szentek. Itt esik szó a szakrális jelleg határán egyensúlyozó nemzeti szentekről is, melyekről a barokk kori és 19. századi előzményeket is dokumentálva javarészt kortárs jelenségként szól a szerző, s mely szobroknak többnyire valóban és alig palástoltan a nemzetépítő (Cirill és Metód) és a nemzeti identitást erősítő szerepe sem eltagadható, sőt az esetleges helytörténeti vonatkozásokon kívül az állíttatók elsődleges indítéka is az volt.

E nagyszabású fejezet óhatatlanul számos további kérdést is generál a recenzensben. A Szent Vendel-ábrázolások kapcsán például azt, hogy miért korlátozódnak csupán a magyar nyelvterület (és Szlovákia) nyugati részére, s miért szűnnek meg Nógrád megye határánál (az egyetlen jelzett bodrogi előfordulás szabályt erősítő kivétel?) – holott Vendel a pásztorok és állattartók védőszentje volt, márpedig a pászortársadalom és pásztorok kultúra a szlovákiai magyarságról szólván elsősorban a felföldi régióban volt igazán jelentős. Lásd a palócföldi, gömöri, tornai hagyományokat és népköltészeti, népművészeti emlékeket, de az alföldi kulturális régióba tartozó Felső-Bodrogi is e körbe sorolható. A Liszka által erre a kérdésre adott válasz – legalábbis számomra – nem kielégítő, hiszen a jelzett tájegységeken mindenütt élnek katolikusok, még ha vallásilag többnyire nem is homogén környezetben. A kötet szerzője a pestisszentek között sorolja fel Szent Mihályt is, akinek arkangyali mivolta eleve köztes szerepre predesztinálja őt, de talán még fontosabb, hogy szakrális feladatköre éppen nem a betegséggel szembeni védelem, hanem a démonikus erők elleni harc (vö. Szent György legendájával, akivel inkább rokonítható lenne), s még inkább a halottkultuszban betöltött szerepe, a lélek túlvilági útjának kísérése.

Érdekesítő fejezet szól a tizennégy segítő szent közé sorolt Szent Kristófról is, akinek a fennmaradt kisszámú emlék ellenére rendkívül mély és általánosan elterjedt kultusza volt a magyar nyelvterületen is a Kárpátokon túli Moldvabányáig kihatóan. Liszka József könyvében és az általa közreadott tipológiában sem találtam egyértelmű választ arra, hogy a templomok külső falán ábrázolt freskókat hová sorolja (ha egy templomi falfélkékében látható szobor vagy egy templom falához épített lourdes-i barlang az, e kültéri freskók is jó eséllyel számításba veendő). Ezek kivált Szent Kristóf esetében hangsúlyosak, hiszen hatalmas méretük kultikus funkciójukkal is egyenesen arányos. De több más példa is említhető lenne, így a magyar szent királyok 14. századi freskója a pelsőci templom külső déli falán, amelyről a nemzeti szentek kapcsán sem tétetik említés Liszka könyvében.

Csak üdvözlendő, hogy Liszka felsorolásában Szent Márton alakja a nemzeti szentek közé került, hiszen aligha véletlenül ábrázolták őt már barokk kori ábrázolásain is magyaros ruhában. Kultusza a pannóniai régióban a kora középkortól töretlen, és a Nyugat-Dunántúlon szakrális kisémlékekben is rendkívül gazdag – kár, hogy ezekről e könyv csak szűkszavúan szól (és illusztrál), pedig az utóbbi két évtized gazdag szakirodalmi termése, köztük e sorok írójának kismonográfiája (*Pannónia védőszentje. Szent Márton a magyar kultúrtörténetben*) számos ide vonatkozható adatot is rejt. A magyar szent királyok és királynők (Erzsébet, Margit, Kinga, Hedvig) köztéri ikonográfiája is bizonyára az e kötetben utaltaknál számottevőbb mértékben bővíthető lenne, sőt – beleértve a szakrális és „szakrális” kérdéskörét – akár egy önálló kötet is igényelne. Például egyik szűkebb kutatási szakterületem, a Szent László-kultusz kapcsán ilyen javarészt kortárs köztéri alkotásokat tucatszám ismerem, ráadásul ikonográfia-ileg is kellőképpen változatosak és történetileg rétegzettek (példa erre a közelmúltban a székelyszentléleki templom külső falán előke-

rült freskójelenet). Kevésbé hangsúlyosan, de hasonló hiányérzet fogalmazódik meg bennem Szent Ilona kapcsán is, mely női szent középkorban gyökerező hagyománykörének szakrális kisemlékek formájában történő továbbélése szintén további kutatásokat igényel.

A kötetet három önmagában is koherens, kiválóan adatolt tanulmány zárja a „szent raktárak”, a szakrális kisemlékek színezésének kérdésköréről, valamint a szakrális témát megjelenítő szobrok sorsáról. Ez utóbbi fejezet példái között hangsúlyos módon említetik a tornai Nepomuki Szent János-szobor (illetve -szobrok), mely szoborsors kapcsán a közeli Jabloncán az 1990-es években gyűjtött folklór-szöveg ötlík fel, vélhetőleg a néhány évvel korábbi Nagy Imre-újrateremtés ihletésében: „Szent Istvánt úgy temették, arccal a földnek. A Szent István királynak a szobrát. A kommunizmus alatt a magyarok úgy temették el.” (Magyar Zoltán: *Tornai megyei népmondák*, 127. oldal)

E kicsiny szövegrész csak azért idéztem, mert egy későbbi monográfia számára akár ez is adalékol szolgálhat. Ahhoz a monográfiához, amely immár félig elkészült, félig azonban még nem. Liszka József nagyszabású műve mind masszív módszertani előmunkálatai, mind pedig részletgazdagsága folytán olyan alapzat, amelyre egy jóval nagyobb szakrális felépítményt is biztonsággal fel lehet húzni, annak minden lehetséges melléképületével és díszítményével egyetemben. S noha a szerző előljáróban és zárszavában is kihangsúlyozza, hogy műve nem átfogó igényű monográfia, annak megalkotása az adott témában immár bizonyos, hogy tőle várható. Egy kézikönyvszerű monográfia, amely minél teljesebb kisemlékkataszter birtokában tekinti majd át a Kárpát-medence, illetve a magyar nyelvterület egészének szakrális kisemlékeit. Annál is inkább, mert e Liszka-kötetben a magyar nyelvterület keleti felének vonatkozó emlékanyaga csak szórványosan tűnik fel, holott például a Székelyföld, Gyimes vagy Moldva vonatkozó néprajzi öröksége szintén rendkívül unikális és

gazdag, de hasonlók mondhatók el az e kötetben ugyancsak javarészt háttérbe szorult barokksági, csereháti, hegyaljai, jászsági, nyírségi, szatmári, dél-partiumi és bánási, Szegedvidéki, valamint délnyugat-dunántúli, muravidéki – jellegében sokszor tájanként változó – emlékanyagáról is. A feladat tehát adott, s ki mástól, ha nem e kötet szerzőjétől várható a folytatás, ama szakrális kisemlék-katedrális, amely végre valóban átfogó igénnyel mutatná be tipológiai változatosságában, történetiségében és földrajzi elterjedésében egyaránt e napjainkig virulens kulturális örökséget.

Magyar Zoltán

Jana Šturdíková: Châteaux po našom. Bratislava / Pozsony, magánkiadás, 2021, 352 p.

Talán első látásra különös lehet, hogy egy tudományos folyóirat hasábjain egy magánkiadásban megjelentetett fotóalbumot mutat be a recenzens. Ez a könyv azonban sokkal több egy fotóalbumnál: a fotós, Jana Šturdíková amúgy sem keresi a kimódoltan művészes beállításokat, különleges szemszöveget, lenyűgöző effektusokat, mindig a lehető legszerényebb és egyben legízletesebb formát választja. Szinte döbbenetes magátólértelődéssel sorakoznak fel a lepusztult kastélyokról készült fotók, melyek egyúttal fantasztikusan esztétikus felvételek is. Dokumentumgyűjtemény és elégikus vesztésalbum tárul elénk, mintha furcsa, egzotikus betegségek anatómiai atlaszát lapozgatnánk, és közben zavart éreznénk, hogy a rettenet, a pusztulás, az iszonyat is lehet szép.

Jana Šturdíková könyve a kastély, pontosabban a chateau szó definíciójával kezdődik: „nagyobb, művészet- és építészettörténeti szempontból értékes épület, melyet a múltban a közép- és főnemesség lakóhelyül emeltek, rendszerint sík terepen és parkkal.” Persze, itt a kúria definíciója is jól jött volna, hiszen sokszor inkább ebbe a kategóriába sorolható épít-

ményekről van szó. Ezután lepusztult, pusztuló, vagy használati céljának megfelelően átalakított kastélyok fotói következnek, szinte mindig homlokzatfotók, mintha a művész ezzel is a szembenézés szimbolikus gesztusát akarná hangsúlyozni.

A speciális „arcképcsarnok” rendszerezése aszerint történik, hogy az épületek ma milyen konkrét vagy névleges célt szolgálnak: archívum és levéltár: 4 kastély, lakás: 21 kastély, gyermekotthon: 5 kastély, diszkó: 1 kastély, irodaépület: 10 kastély, kulturális intézmény (pl. könyvtár, múzeum, kulturális szervezet székháza): 19 kastély, szanatórium, gyógyfürdő: 10 kastély, rendőrőrs: 1 kastély, edzőterem: 2 kastély, raktár: 17 kastély, üzletház, szolgáltatások háza (a kocsmától a fodrászaton át a zöldségesig): 22 kastély, a postagalamb-tenyésztők székháza: 1 kastély, iskola, óvoda: 18 kastély, iparosműhely: 4 kastély, kutatóintézet: 2 kastély. Persze, ezek a kategorizálások olykor szabályosan eufemistikusak, hiszen pl. a nemesnebojszai kastély csak hivatalosan egy magáncég irodaháza, ma valójában pár téglakupac és tátongó üreg, az épületek tégláit széthordták, állítólag építkezésekhez árusították ki.

A legtöbb épület azonban még romjaiban is emlékeztet egykori szépségére, varázslatos aránytanok tűnnek elő, kifinomult részletek, finomságok, melyek mai állapotukban ugyan az egykori építészek álmainak megcsúfolásaként hatnak, mégis jeleznek egy karakteres ízlésvilágot. Főként, ha felütjük pl. Rados Jenő (és Gerevich Tibor) 1936-os Magyar Kastélyok című könyvét, mely a hasonló építmények hőseposzaként hat. Az olvasónak túl kell esnie az első sokkon, el kell fogadni a mai tényeket, hogy egyáltalán gyönyörködni tudjon. Ehhez komoly lelki erőfeszítés és ráhangolódás szükséges, a belső indulatok elföldelése, a tékozlás valamiféle univerzális jelenségként való benevolens felfogása. A fotók 2015 és 2021 között készültek, maga a fotós hangsúlyozza, hogy a besorolás során nem tudományosan igényel lép fel, nyíltan vállalja a múlt és

jelen feszültségéből adódó reflexiók vallomássosságát. Persze, nagyon is közvetlen művészi vallomássosság ez, ugyanakkor elképesztően objektív is, hiszen, ha indulatosan szemlélődünk, halmozott „bűncselekmény-sorozatot” látunk.

Jana Šturdíková Pozsonyban született 1983-ban, dramaturgiát tanult és fotóművészetet, de alapított alternatív színházat is. Ez a dramaturgiai szemlélet adja a könyv erejét is.

Zseniális ötlet, hogy a három kísérőtanulmány három különféle szempontot érvényesít. Tomáš Pospěch fotóelméleti szakemberként nyilatkozik meg, és Jana Šturdíková nemesen nagyszerű művészetéről beszél, esztétikai reflexiói terapeutikus értékűek, s jól észleli azt a kettősséget, mely a fotók üzenetének dinamikáját alapvetően határozza meg. Ez pedig egy óriási paradoxon, nevezetesen a szerzői jelenlét és tekintet kiörlésének illúziója és egyben kitörölhetetlensége. Jana Šturdíková nem tud kilépni a látványból, ahogy abból sem, hogy ezek a látszatra dokumentumfotók át ne politizálódjanak, ne váljanak szarkasztikus kommentárokká, elviselhetetlen tuskékké. A hiperrealizmus találkozik itt a történelemeltörléssel, a kulturális emlékezet amnéziásításával. A technikai értelemben kifogástalan látvány fokozatosan traumaelbeszéléssé válik, az album pedig vádirattá. Mintha meggyalázott, megbecstelenített, elaggott testeket látnánk, magukra hagyott öregeket, akiktől még közeli haláluk előtt is sikerül kicsikarni valamit. Jana Šturdíková az érzéketlenség könyvét alkotta meg.

Miloš Dudáš a műemlékvédelem felől tekinti át a kérdést: óvatos és visszafogott írás, realista, bár kissé talán túl semleges szöveg, mely részint a részletgazdag művészeti elemekre irányítja a figyelmet, részint a társadalmi felelősség és igény, valamint az anyagi lehetőségek szorításában próbál meg lavírozni.

Denis Haberland, a Szlovák Nemzeti Galéria kurátora építészeti szempontból szól a kérdéshez, a történelmi-társadalmi mozgásokat is feltérképezi, bemutatja a kommunista

rezsím műemlékvédelmi és műemlék-hasznosítási rémtetteit, majd a 16. századtól kezdve a neoromantikus fénykorig, a 19. századig végigvezeti a kastély- és kúriaépítés alakulástörténetét.

Jana Šturdíková könyve lenyűgöző és merész vállalkozás. Bűnlajtsom és dekadens kéjelgés. És a téma aligha merült ki ebben az albumban.

Csehy Zoltán

Marta Stojić Mitrović: Evropski granični režim i eksternalizacija kontrole granica EU. Srbija na Balkanskoj migracijskoj ruti. Beograd, Etnografski institut SANU, 2021, 146 p.

A magyar nyelvű médiát követők számára egészen biztosan külön súllyal esik latba Szerbia szerepe, amennyiben a kényszer migrációról van szó. Nyilvánvalóan arra utalunk most itt, hogy az elmúlt évtizedben különös figyelmet szentelt a magyar nyelvű közvélemény ennek az országnak, ami az ázsiai és afrikai (sőt, akár albániai, koszovói és szerbiai) származású menedékkeresők rendkívül összetett jelenőségét illeti – nem is beszélve az olyan „ikonikus” mozzanatokról, mint a magyar–szerb határon létesített határkerítés. Feltehető a kérdés: ilyen hosszú idő alatt a felszínességen túlmenően mennyit tudunk arról, ahogy Szerbia kezelte a kényszer migrációt? S milyen viszonyban van mindez az Európai Unió migrációpolitikájával? A hírfogyasztók többsége szerencsés esetben egy-két tartalmas riportot leszámítva valószínűleg aligha tudna megnevezni bármit is.

Napjainkban Marta Stojić Mitrović, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Néprajzi Intézetének munkatársa számít a téma egyik legavatottabb szerbiai kutatójának. Gyakorlatilag bő egy évtized óta valóban napról napra követi az eseményeket, amelyeket – ha teheti – a terepen is figyelemmel kísér. A munkahelyének gondozásában megie-

lent monográfiája a doktori disszertációjára épül, s ahogy arról az előszóban is értekeznek, a 2015 (vagyis a menekültválság) előtti szerbiai kül- és belföldi keretrendszerrel szól.

Az egyébként viszonylag rövid, ám gazdag tartalommal bíró kötet négy részre tagolódik. Az elsőben az uniós migrációpolitika történetét tárgyalja Stojić Mitrović, különös tekintettel arra a nyomokban megmutatkozó, ám mégis egyfajta vezérelvként is működő képzetre, miszerint a „távolból” kell távol tartani Európától bizonyos nemkívánatos embercsoportokat, egyebek között példaként felhozva a vendégmunkások eseteit. A második fejezetben az „Európa-erődöt” alkotó szervezeteket, eszközöket és intézményeket veszi számba azon ellentmondáson keresztül, ami a tagállamok szuverenitása és az egyetemes emberi jogok, valamint az ezekhez kapcsolódó nemzetközi egyezmények között feszül. Szerbia helyzetének megértése szempontjából mindenképpen kulcsfontosságú a harmadik fejezet, amely az „externalizációról” szól, vagyis arról a folyamatról, ahogy az EU mintegy kiszervezi a migrációkontrollt a tagállami státusra törekvő országokba. Stojić Mitrović az elemzést – nagyon szemléletesen és helyesen – térbeliséget és a hierarchikus viszonyokat egyként kifejező fogalmakkal (úgy mint: centrum, periféria, övezet, zóna, határ stb.) végzi el. A negyedik fejezetben végül időbelileg, ill. esetközpontúan, több forrástípusra alapozva bontja ki azt, hogyan ez a folyamat 2015-ig lezajlott Szerbia szempontjából. Ami a saját kutatói anyagot illeti, azt multilokális, Szerbia több pontján végzett terepmunka képezte.

Mindvégig érződik, hogy egy olyan kötetel van dolgunk, amely pusztán a rétegzett elemzés ereje által képezi az Európai Unió migrációpolitikájával szembeni kritika alapját. Ez különösen fontos mozzanat abban a szerbiai közegben, amelyben a tudományos világot is hangsúlyosan terheli a nem valamilyen kiforrott teórián és/vagy empirikus kutatásokon, hanem politikai és ideológia motivációkra

alapuló Nyugat-ellenesség. Ám miről is van szó itt tulajdonképpen?

A szerző számos mérvadó szakirodalomra is hivatkozva mutatja be az Európai Unió által végzett sajátos politikai (a szabadság, a biztonság és a jog zónájaként is jellemzett) közösség és tér építését, amely azonban bizonyos értelemben antagonisztikus ellentétben áll azzal a világgal, amely ezen kívül esik. Az EU külső határain látványosan, kézzelfoghatóan megmutatkozik ez az ellentét, amely különös hatással van azokra az államokra, amelyek – egyelőre – „kívül” esnek ezen a rendszeren. A határok externalizációja nyomán esetükben olyan „zónák”, „határtájak” („granični pejzaži“) keletkeznek, amelyek jól leképezik az aszimmetrikus politikai viszonyokat. Ez – figyelmeztet a szerző – nemcsak a határ-ellenőrzés kiszervezését teszi lehetővé, hanem erőszakkal és visszaélésekkel is jellemezhető „másfajta szabályok” működtetését is, amelyért viszont a politikai centrumnak nem kell felelősséget vállalnia, míg a szövetségi rendszeren kívüli államok számára az egész stratégiai választás kérdésévé válik.

Szerbia 2015-ben is mutatott magatartása azzal járt, hogy az EU részéről több kedvezményben részesült, ám a migráció kontrollja nem az európai direktívák alkalmazásának bizonyult, hanem egy olyan eszköz volt, amelyel különféle gazdasági, sőt, politikai célokot értek el – s érnek el mindmáig. Szerbiának ilyen téren vajmi kevés lehetősége van arra, hogy saját migrációpolitikát hozzon létre – ellenkezőleg: gyakorlatilag integráns részét képezi annak, amelyet az EU alakított ki.

A kötet egyik legfontosabb tanulsága, hogy a számos – kül- és belföldi – szereplő és jelenség által alkotott „rezsimek” nem struktúrát, hanem „az aktuális erőviszonyok viszonyainak változókéony diszpozícióját” alkotják. E téren a belgrádi kutató könyve jól illeszkedik abba az európai migrációkutatói hullámba, amely az elmúlt években egészen új fényben

tünteti fel az EU külső határain zajló folyamatokat.¹

Vataščin Péter

Bálizs Beáta: Veres róka, vörös bársony, piros rózsza. A piros/vörös a magyar nyelvben és kultúrában. Studia Ethnologica Hungarica XIX. Pécs–Budapest, Pécsi Tudományegyetem Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék–L'Harmattan Kiadó, 2020, 480 p.

Bálizs Beáta könyve a Studia Ethnologica Hungarica sorozat 19. köteteként jelent meg, mely a magyar nyelv színélvezéseinek nemzetközi összehasonlításban is különleges sajátosságát, a *piros-vörös* színnév kettősét magas szakmai színvonalon vizsgálja. Az emberiség számára kiemelkedő fontosságú *piros* a világ számos kultúrájában a *fehér* és a *fekete* után az első ún. kromatikus, azaz tarka alapszín, melyet az ember a világ megismerésének folyamatában a színek prototípusaként külön névvel illet. Így e szín magyar és nemzetközi szinten már önmagában is rászolgált a különböző tudományok érdeklődésére, ám a magyar nyelv esetében a *piros-vörös* színnév-kettős mindezt még továbbfokozza. Hiszen köztudott, hogy a legtöbb nyelvben és kultúrában, beleértve térségünk nyelvi-kulturális hagyományait is, e színtartományt egy alapszínnév fejezi ki (a szlovákban a *červený*, a németben a *rot* stb.), a magyarban viszont kettő: a *piros* és a *vörös*.

E két színnév iránti érdeklődés a magyar tudományokban a 19. század végétől egészen napjainkig tart, nemzetközi viszonylatban pedig a Brent Berlin és Paul Kay 1969-ben

1 Vö.: Sabrina Ellebrecht: *Mediated Bordering. Eurosur, the Refugee Boat, and the Construction of an External EU Border*. Bielefeld, Transcript, 2020.

publikált elmélete keltette fel irántuk a figyelmet.

Az itt ismertetett kiadvány e témakörnek nemcsak a legújabb, hanem a legalaposabb és legterjedelmesebb monografikus feldolgozása is. Újszerű, interdiszciplináris megközelítése ugyancsak kiemeli az eddig megjelent művek közül, melyek általában egy tudomány szemszögéből közelítettek a színek összetett világához, itt viszont több tudomány aspektusa, de főként a néprajz, a nyelvészet és a kognitív antropológia a vizsgálat kiindulópontja. Abban is újszerű a szerző eljárás módja, hogy számos eddigi kutatástól eltérően színmintás teszt igénybevételével, empirikus úton nyert adatokra építve vizsgálja a témát. Emellett a két színnév múltbeli párhuzamos meglétére diakrón szempontú eljárással, nyelvészeti szövegvizsgálattal is görcső alá vette a pirosas színeket összefogó tartományt, azaz a „kognitív piros” színárnyalatait.

A tágabb nemzetközi diskurzusba illeszkedő vizsgálat kissé leegyszerűsítve azt a kérdést járja körül, hogy az ugyanazon színterület lefedésére használt színpáros, a *piros* és a *vörös* mindkét tagja alapszínnévnek tekinthető-e. A Berlin és Kay óta vitatott és kevésbé egyértelmű alapszínnév fogalmát a szakirodalom többnyire bizonyos kritériumokhoz köti. Ezek szerint az tekinthető alapszínnévnek, ami: 1. monolexéma, vagy legalábbis morfológiailag egyszerű; 2. társadalmi érvényességét tekintve általánosan ismert és gyakori használatú; 3. nincsen alárendelve egy másik színnévnek, s nem összetevője egy másik szónak; 4. jelentésében nem korlátozódik a jelölt szűk osztályára; 5. ne legyenek új kölcsönszavak, de régi jövevényszók lehetnek (a magyarban pl. a *sárga*, *zöld*, *kék* stb.).

A monográfia szerkezetileg a Mellékleteken kívül hét fő egységre, fejezetre tagolódik. A csaknem ötszáz oldalas kiadvány a *piros-vörös* színek történetével indul (I. fejezet), ezt követi a kutatási módszerek ismertetése (II. fejezet), majd a *piros-vörös* színnévhasználat források alapján törté-

nő változásvizsgálata (III. fejezet). A IV. fejezet a *veres/vörös* szemantikáját különböző nyelvváltozatok beszélt és írott nyelvi szövegei alapján veszi görcső alá, az ezt követően pedig (V. fejezet) a *piros* jelzőnek az arc színével, ill. a rózsával és a hajnallal való kapcsolatát tárja fel, de nem mellőzi a rózsaszín színtartományral és -elnevezéssel összefüggő ismeretek, valamint a *rózsaszínek* a piros kategóriából való kiválásának bemutatását sem. A VI. fejezet a piros szín szemantikáját és annak diakrón jelentésváltozásait vizsgálja. A kutatás eredményeit összegző VII. szerkezeti egységet a Mellékletek fejezete zárja, melyben számos, a vizsgálathoz szorosan kötődő háttéranyag, mint pl. a kutatás folyamán használt kérdőív vagy a legfontosabb természetes eredetű piros/vörös festékanyagok ismertetése kapott helyet. Az ezt követő Rövidítések gazdag jegyzéke a szerző által tanulmányozott és hivatkozott szótárak, lexikonok, egyes 15–18. századi források és folyóiratok rövidítéseinek feloldását tartalmazza. A könyvet záró színes fotómelléklet, a különböző színminták és a kutatás egyéb vizuális segédanyagai a néprajzi terepmunka folyamatának alaposabb megismerését biztosítják.

A történeti szövegekben végzett vizsgálatok alapján a szerző arra a következtetésre jutott, hogy a 19. századig inkább a *veres/vörös* lehetett a kognitív piros nyelvi kifejezője, de a 19. század közepén/végén bekövetkezett szerepcseré következtében a 20. századtól előtört a *piros*. Jóllehet e szín jelölésére napjainkban mindkét színnevet használják, ám nem azonos gyakorisággal.

A *piros* színnevezés fokozottabb gyakoriságát Bálizs Beáta konklúziói alapján a többféle használati módja is növelte, hiszen a 19. század közepéig ezzel a színnévvel jelölték a rózsaszín-bíbor színtartományt, a sült, „pirított” ételek, illetőleg a lovak barnászörös tónusát. Ráadásul a 19. századtól a *veres/vörös* szinonimájaként egyre gyakrabban vele fejezték ki a teljes piros kategóriát. Emellett másodlagos, pozitív konnotatív jelentései is

elősegítették az előretörését, pl. a napfény melegétől történő pirosodás, érés folyamatának, vagy egyes fogalmak *szép, kívánatos* jelzőjének hangsúlyozott kifejezését biztosították. Különösen érvényes ez a megállapítás az emberi testrészekre vonatkozó jelzői szerepekre, melyben a *piros* pozitív, a *veres/vörös* viszont negatív konnotatív jelentéssel bír.

E megállapításokkal összhangban saját kutatásaim alapján szintén ezt a konklúziót vonhattam le, tudniillik az általam vizsgált nyelvjárásban az adatközlők szerint az *orca/arc, száj* (=ajak), *köröm, orr piros* jelzője pozitív, a *veres/vörös* viszont negatív jelentésű. Szerintük a *vér*ess *orca/arc* az indulat, düh, szégyen miatt lett *vér*ess, míg a *piros orca/arc* szép és egészséges. A *vörös orr* pedig az adatközlők szerint az ugyancsak negatívan megítélt részegeskedés következménye. A *vér*és *száj* ('erősen kirúszozott ajak') és *köröm* ('élénkvörösre lakkozott') jelensége a múltban e vidéki közösségekben ugyancsak erős ellenszenvet váltott ki. A nyelvjárási beszélők az utóbbi színnévként az emberi testrészekre vonatkozó negatív megítélését „A *vér*és *róka, vér*és *ló, vér*ess *emb*er *ety s*é *jó*” frazémával erősítették meg. További példaként az *elvér*ésédett, *kivér*ésédett és az *elpirosodott, kipirosodott* igéket állították szembe, mert szerintük az előbbi igekettős negatív, az utóbbi pozitív jelentésű. Az említett igék esetében a szótóként használt két színnév jelentésbesugárzásának lehetünk tanúi.

A szerző a *piros* és a *veres/vörös* egykori és mai jelentéseinek meglehetősen bonyolult kérdéseiben elmélyedve megismertet bennünket a rózsaszín történetével, s e színelnevezésnek mint önálló színekategóriának a létrejöttével is. Pontosabban azzal a folyamattal, ahogy ez a mára önálló szín a sokféle pirosas színezetet magába foglaló szerény kis árnyalatból önálló, saját szimbolikai arculattal bíró színekategóriává vált. Bemutatja továbbá azt is, hogy nyelvünk az újkortól kezdve milyen színeveket használt a rózsaszín-piros színmezőhöz tartozó tónusok kifejezésére. Bizonyosan

meglepetésünkre szolgál az – a könyvben részletesen kifejtett – felfedezés, hogy *piros* szavunk eredeti értelme (legalábbis vizuális szemantikájának egy részét tekintve) nehezen választható el a rózsaszíntől, mint ahogy a rózsavirágtól, a hajnaltól, az arctól, sőt még a bíbortól sem.

A rózsaszínnel kapcsolatban kiderül, hogy bár e színek a pirostól független, teljes értékű színosztályként való felfogása még a 19. század vége felé sem tekinthető általánosnak, de a nyugati katolikus egyháznak az a 18. századi döntése, mely a rózsaszínt hivatalosan is liturgikus színeként kanonizálta, nyilvánvalóan felgyorsította e színelnevezés kognitív elkülönítésének folyamatát, alapszínné válását. Ezzel párhuzamosan a rózsaszín tájainkon sajátos pozitív feminin szimbolikát is nyert.

Ha röviden summázni akarjuk a tartalmat monográfia néhány megállapítását, a kutatás egyik végkövetkeztetése, hogy bár a *piros* és a *vörös* talán hasonló jelentőséggel bíró színelnevezéseknek tűnhetnek, azonban sohasem voltak, s még ma sem azonos rangú kifejezői a gondolkodásunkban meglévő *piros* színosztálynak. A szerző színmintákkal végzett néprajzi terepmunkái során azt tapasztalta, hogy az egységes *piros* kategória jelölésére általánosan és konzekvensen vagy az egyik, vagy a másik színnév használatos. Sőt a történeti szöveganyagban végzett (a *piros* és a *veres/vörös* mellett a *bordó, a vörhenyes, a rőt* stb. szavakra is fókuszáló) vizsgálatai révén meggyőzően bizonyítja, hogy ez a múltban is így volt: a szóban forgó két színnév történetileg egymást váltja. A *veres/vörös* egykor pontosan azt a szerepet töltötte be nyelvünkben, mint amit ma a *piros*, a kettő szerepcseréje nagyjából 19. század közepén/végén következett be.

Bálizs Beáta itt bemutatott, tudományos igényességgel megalkotott könyve nemcsak a néprajzi, nyelvészeti vagy kognitív tudományok művelőinek érdeklődésére tarthat számot, hanem mindazok számára is számos hasznos elméleti és gyakorlati ismeretet nyújthat, akik

a nyelv és kultúra, illetőleg a színek/színeltelvezések izgalmas kérdéseivel szembesülnek.

Sándor Anna

Molnár Andrea (szerk.): Teleki József. Tanulmányok az Akadémiai Könyvtár alapítójáról és a Magyar Tudományos Akadémia első elnökéről. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 2019, 228 p. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei. Új sorozat 40. (115.)/

Az 1790 és 1855 között élt Teleki József gróf a reformkori magyarországi közélet egyik legjelentősebb alakja volt, ám amint azt e kötet bevezetője is kiemeli, az ő személye köré sosem épült kultusz. Életében ugyan megbecsülték őt, de halála után emléke kihullott a köztudatból, és csupán egy szűk kör ismerte a személyét s a munkásságát. Az Akadémiai Könyvtár létrejöttének (1826) kétszázadik évfordulója közeledtével megindult az intézmény korai történetének tudományos feltárása, aminek eredményeként megszülethetett az alább bemutatandó kiadvány.

A hat tanulmányt tartalmazó vékony könyv több szemszögből közelít a Teleki család korabeli tevékenységéhez, s közben új értelmezési szempontokat is felvillant. Kollár Zsuzsanna társadalomtörténeti nézőpontból vizsgálja az Akadémia intézményesülési folyamatát, és rámutat arra, hogy a Telekiek felismerték: a tudományos mecenatúra előnyösen hathat a politikai s a hivatali karrierjükre is. Szabó Ádám egyik írása átfogóan, általánosságban elemzi a família és a könyvek kapcsolatát, már a 17. századtól kimutatva a Telekieknél a bibliofil irányultságot. Sallai Ágnes és Szabó Ádám közös tanulmánya az Akadémiai Könyvtár legrégebbi vegytani könyveiről nyújt elemzést. Mázi Béla egy forrásközlésben tárja az olvasó elé az Akadémia 1848. március 20. és 1849. július 2. közötti üléseinek jegyzőkönyveit. Hursán Szabolcs egy szintén fontos könyvegýttest, a

Batthyány család könyveit mutatja be, amelyek a Teleki-féle állománnyal együtt alkották az Akadémiai Könyvtár anyagának zömét, s tekintélyes mértékben hozzájárultak a hazai tudományos élet fejlődéséhez.

A kötet méltó emléket állít Teleki Józsefnek, egyúttal azonban fel is hívja az olvasóközönség figyelmét arra, hogy számos olyan elfeledett történelmi személyiség van, akik a maguk lehetőségeihez mérten jelentőset alkottak az élet valamely területén. Teleki ilyen alakja volt a saját korának: hitt a polgári Magyarország létrehozásának lehetőségében, elkötelezte magát a nemzeti kultúra mellett, nyelvújítóként, történészként, a Magyar Tudós Társaság (a későbbi Akadémia) első elnökéként, szenvedélyes bibliofilként egyaránt sokat tett a hazai kultúra fejlesztéséért. Teleki együtt haladt a korszellemmel, felismerte a történelem által rá kiszabott feladatot, s el is vállalta annak végrehajtását. A gazdagon lábjegyzetelt, mégis olvasmányos tanulmányok számos adalékot nyújtanak Teleki József életéhez, világnézetéhez, miközben a magyarországi rendiség utolsó évtizedeit is jobban megismerhetjük általuk. Az egyes tanulmányok végén az íráskor témájához kapcsolódó illusztrációk találhatók, amelyek segíthetik az olvasottak befogadását. Az Akadémiai Könyvtár tehát impozáns kötetet jelentetett meg, amely a tudományos eredmények közreadása mellett példaképet is állít az egyes korok közéleleti szereplői elé.

Bodnár Krisztián

Kovács Kálmán Árpád (szerk.): Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon. Budapest, Országgház Könyvkiadó, 2019. 328 p. /Tudományos konferenciák az Országgházban/

A „nemzeti ébredés” időszakától kezdődően egészen máig meghatározó jelentőséggel bír a „nemzetiségi kérdés”, amely Magyarország történetét is sokszor alapvetően befolyásolta. A problémát először az 1848-as márciusi tör-

vények kísérelték meg megoldani; ennek emlékére 2018 márciusában tudományos konferenciát rendeztek az Országházban. A kötet az ott elhangzott nyolc előadás szerkesztett szövegét tartalmazza, hat másik, a témához szintén kapcsolódó tanulmánnyal kiegészítve.

A kiadvány három nagyobb fejezetre oszlik: az első a reformkortól 1868-ig terjedő időszakot mutatja be, a második az 1868. évi nemzetiségi törvénnyel foglalkozó írásokat öleli fel, míg a harmadik a modern korba (1993-ba) röpti vissza az olvasót. Melkovic Tamás tanulmánya Zay Károly pályafutását vizsgálja, s rámutat arra, hogy a grófnál megérett egymással a liberális politika és a radikális nacionalizmus. Hermann Róbert az 1849. évi nemzetiségi törvény megszületésének körülményeit eszeti; a végeredményt ugyan nem tekinti teljesen eredménytelennek, de hangsúlyozza, hogy a kiegyezést követően a magyar politikai elit teljesen más úton indult el a nemzetiségekkel kapcsolatos politizálásban. Szarka László az 1868. évi nemzetiségi törvény megszületésének indítékát a korabeli vezető magyar politikusok azon félelmében látja, hogy a nemzetiségek veszélyeztethetik az ország integritását, s megállapításai szerint a gyökeres belső közigazgatási reform elmaradása is erre az okra vezethető vissza.

Cieger András az 1868 utáni időszakról szólva megállapítja, hogy az állam hatalma az élet szinte minden területén egyre nagyobb lett, s ezzel párhuzamosan a magyar elit egyre szűkmarkúbban bánt a nemzetiségi kultúra támogatásával. Kovács Kálmán Árpád az 1868-as nemzetiségi törvény egyház- és oktatáspolitikai vonatkozásait vizsgálva rámutat a jogszabálynak a 18. századi abszolutista rendeletekkel való kapcsolatára. Nagy Mariann a dualizmus korát „állagörző liberalizmusként” értékeli, és hangsúlyozza, hogy miközben Magyarországon fokozatosan kialakult a nagyhatalmi nacionalizmus, a törvényhozásban is eluralkodtak a jogkorlátozó tendenciák.

Vesztróczy Zsolt a történész-publicista alispán, Grünwald Béla szlovákellenes politikai és közéleti tevékenységét mutatja be az 1870-es évek vonatkozásában, míg Goran Vasin a szerb liberális politikai elit törekvéseit elemzi az 1868-as törvény meghozatala előtti időszakban. Molnár Ferenc azt vizsgálja tanulmányában, milyen hatással volt a kiegyezés a ruszin nemzetiségi mozgalomra. Demmel József a korabeli magyar politika nagy dilemmájára mutat rá: hogyan lehet úgy végrehajtani a liberális politikai átalakulást, hogy ne csorbuljanak a magyar állami érdekek?

A kötet négy utolsó írása a közelmúlt történéseit taglalja. Doncsev Toso s Lásztity Péro egy-egy visszaemlékezéssel idézi meg a Kisebbségi Kerekasztal rendszerváltás környékén történt létrejöttét. Szalayné Sándor Erzsébet az 1993. évi nemzetiségi törvény megszületését térképezi fel, és kiemeli, hogy e döntéssel európai szinten is példaértékű kisebbségvédelmi rendszer jött létre. Dobos Balázs összehasonlító jellegű tanulmánya a közép- és délkelet-európai nemzetiségi önkormányzati rendszert elemzi.

A fentebb említett írások a nemzetiségek és a törvényhozás bonyolult kapcsolatrendszerében próbálnak választ keresni olyan fontos kérdésekre, hogy milyen motivációk vezérelték a magyar politikai elitet és a nemzetiségeket, milyen kísérletek születtek a 19–20. századi Magyarországon élő nemzetiségek helyzetének törvényi rendezésére, s mindez milyen fogadtatásban részesült.

Habár a kiadványt természetesen a mai (háttér)ismereteinkkel és több nemzedéken átívelő történelmi traumáinkkal olvashatjuk, több szerző is felhívja arra a figyelmet, hogy a korabeli események értékelésekor nem szabad a múltba visszavetítenünk jelenkori tudásunkat. A nemzetiségi kérdés még ma is élő teher (s különösen éles vitákat generál például a dualista Magyarország nemzetiségekhez való hozzáállása), ám a kötetben olvasható tanulmányok kiegyensúlyozottan szólnak az egyes problémákról, a korszerep-

lőkről, és a múlt jobb megismerésének elősegítésén túl remélhetőleg valamelyest hozzájárulhatnak a nemzetiségek közötti megbékéléshez is. Amit esetleg hiányolhatunk ebből a kiadványból, az a nem magyar nemzetiségű történészek látószöge, sajnálatos módon csupán a szerb Goran Vasin képviselteti magát a kötetben egy tanulmánnyal. Ennek ellenére értékes és fontos kiadványt vehet a kezébe az olvasó, aki az egyes írások áttanulmányozása után talán jobban megértheti azt a rendkívül összetett problémakört, amelyet leegyszerűsítve csupán nemzeti kérdésnek szokás hívni.

Bodnár Krisztián

Kedves Gyula – Pelyach István (szerk.): Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai. Perényi Zsigmond báró. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2020, 265 p. /Konferenciák az Országgyűlési Múzeumban, 5./

Immár több évre visszanyúló hagyománnyá vált, hogy az első magyar népképviselői országgyűlés mártírsorsra jutott jelentős alakjairól konferenciák keretében emlékeznek meg az Országgyűlési Múzeumban. A 2019-es rendezvényt Perényi Zsigmondnak szentelték, s ez az ankét több szempontból is nagy jelentőséggel bír. Az általában egyébként sem túlságosan ismert országgyűlési vértanúk közül a kötet szerkesztői szerint ma talán az ő neve él a legkevésbé a köztudatban, jóllehet rendkívül tevékeny jellem volt, s a kortársai is ismerték és nagyra tartották őt. Ráadásul a kivégzése azért is döbbenhetette meg a kortársakat, mert egyrészt a mágnások közé tartozott, másrészt ő volt az egyik legidősebb a megtorlás áldozatai között a maga majdnem 66 évével.

A szóban forgó kötetben hét tanulmányt olvashatunk Perényi életútjával kapcsolatban. Melkovics Tamás a báró reformkori pályaszakaszát mutatja be, s rávilágít arra, hogy Perényi összekötő kapcsot jelentett a 18. század vége és a reformkor között. Jóllehet a

mágnások közé számított, és Ugocsa vármegye főispáni tisztségét is betöltötte, szükség esetén határozottan szembeszállt a hatalommal, de akár az ellenzéki közvéleménnyel is. Pelyach István az 1848 márciusában lezajlott forradalmi események sodrában láttatja Perényit, aki híven támogatta az Országgyűlés alsótáblájának felirati javaslatát, a törvényes úton maradt, s ezzel is segítette Batthyány Lajos miniszterelnöki munkáját.

Miskolczy Ambrus a báró erdélyi kormánybiztosságáról értekezik, és megállapítja, hogy Perényi az ottani nemzetiségek megbékítésére törekedett, így legalább időlegesen el tudta háritani a polgárháború kirobbanását. Kedves Gyula arra keresi a választ az írásában, hogy Perényi az Országgyűlés házelnökeként hogyan biztosította annak legitimitását, s hogy milyen eszközökkel küzdött a nemzeti összefogás megeremtéséért. Hermann Róbert azt térképezi fel, milyen tevékenységet folytatott a báró az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjaként. Csorba György Perényi jogász pályafutását mutatja be, s ebből a tanulmányból megtudhatjuk, hogy a báró vezető szerepet játszott a polgári Magyarország legfelsőbb törvényszékének megalakításában. Csatáry György kultusz-történeti írása Perényi emlékezetének ápolását elemzi, rámutatva arra, hogy a báró alakja a kárpátaljai magyarság számára fontos az identitás megőrzésében.

A kötet tanulmányaiból egy elvhű, a hazáját a végsőkig szolgálni kívánó férfi alakja rajzolódik ki, aki határozott, ugyanakkor higgadt személyiség volt, s aki mind a liberális, mind a konzervatív táborban elismertségnek és tiszteletnek örvendett, mind vármegyei, mind kormányzati pozíciókban a haza javára munkálkodva. Nem pártolta a forradalmi elképzeléseket, de hitt a parlamentáris demokráciában, és az utolsó pillanatig őrizni igyekezett a Magyar Országgyűlés legitimitását. Ennek a tevékeny életútnak a részleges bemutatására vállalkozott a jelen kiadvány, ugyanis Perényi is azon korszereplők közé tartozik, akikről néhány életrajzi szócikken és szaktanulmá-

nyon kívül nem született tudományos jellegű munka. A kötet szerzői levéltári és nyomtatott forrásokra és szakirodalmi művekre támaszkodva vizsgálják a báró életútjának egy-egy időszakát, s az időrendbe helyezett közleményekből kirajzolódik egy hatalmas pályái. Habár az alkotók természetesen „csupán” egy-egy szeletét vizsgálják ennek az életműnek, mindannyiuknál hangsúlyos Perényi hazaszeretete és céltudatossága. A sorozat többi részéhez hasonlóan e kiadvány is jelentős mennyiségű forrást közöl az egyes tanulmányok függelékében, továbbá az írások előtt különböző – ez esetben zömmel Perényivel kapcsolatos – illusztrációk segítenek az olvasónak a ráhangolódásban.

Habár e tanulmánykötet értelemszerűen nem pótolhat egy életrajzot, mégis olvasható biográfiaként is. És azért is nevezhetjük hiánypótló munkának, mert egy olyan személyről tudhatunk meg belőle többet, aki bár már az 1800-as évek végétől tevékenyen munkálkodott a hazája javára, s jelentős – noha kevésbé látványos – gyakorlati életművet hagyott maga után, mégis kevés figyelemre méltatta őt a történetírás, valamint az emlékezetpolitika (Kárpátalját kivéve). A szóban forgó kiadvány azonban nemcsak Perényi életéről és munkásságáról árul el sokat, hanem arról a korról is, amelyben élt és dolgozott. Így bátran ajánlhatjuk ezt a kötetet mindenkinek, aki érdeklődik a 19. század első felének magyarországi eseményei és a kissé háttérbe szorult történelmi alakok iránt.

Bodnár Krisztián

Cserniczkó István: Az ukrajnai többnyelvűség színe és fonákja. Budapest, Méry Ratio – Kisebbségért – Pro Minoritate Alapítvány. 156 p.

Ukrajna az elmúlt hónapokban a február 24-én kirobbant háború okán a nemzetközi híradások, illetve a nemzetközi (szankció)politika

egyik központi témája lett. Az ukrajnai nyelvi helyzet és az itt élő kisebbségek nyelvi jogainak kezelése, mint a háború kirobbanásának egyik legfontosabb indoka, a folyamatos formálódása révén a tudományos életben is több éve aktuális kutatási témaként van jelen. Az elmúlt közel egy évtized során számos olyan leíró és elemző munka látott napvilágot, amely az országos nyelvi helyzet mellett a kárpátaljai magyarság jelenkori és történelmi nyelvhasználati lehetőségeinek bemutatásán túl útmutatóként is szolgálni kívánt a kisebbségi nyelvhasználat aspektusait illetően (lásd pl. Cserniczkó–Tóth 2021; Cserniczkó–Hires-László et al. 2020, Fedinec–Cserniczkó 2020, Cserniczkó 2016 stb.)

A közelmúltban Cserniczkó István tollából egy újabb kiadvánnyal bővült ezen munkák sora. A 93. Ünnepi Könyvhéten is bemutatott *Az ukrajnai többnyelvűség színe és fonákja* című kiadvány – melynek előszavát Németh Zsolt, a Magyar Országgyűlés külügyi bizottságának elnöke írta – a Méry Ratio / Kisebbségért – Pro Minoritate Alapítvány gondozásában látott napvilágot.

Az *Előszóban* Németh Zsolt hangsúlyozza azt, hogy Magyarország kétszeresen is érdekelt Ukrajna szuverenitásának biztosításában, ugyanakkor kiemeli, hogy Ukrajna nyelvileg bámulatatosan színes mivoltát beárnyékolja az ukrán szuverenitásépítés legfontosabb nemzeti jelképévé vált nyelvi homogenizációs törekvés. (7. p.)

A *Bevezetésben* Cserniczkó István arról ír, hogy a tavaly harmincéves Ukrajna „máig nem volt képes kezelni az állandó politikai válságok sorozatát” és nem tudott „modern politikai nemzetet kovácsolni az egyre csak fogyó, fogyatkozó állampolgáraiból”, s így „az egész Európa biztonságát fenyegető konfliktuszónává” vált. (9. p.) A szerző kiemeli, hogy a kötet elsősorban támpontokat kíván adni az Ukrajna jelenét és jövőjét is nagymértékben meghatározó nyelvi helyzet és nyelvpolitika megértéséhez. (10. p.)

A kötet első, a *Nyelvi helyzet Ukrajnában* címet viselő fejezete több alfejezetből épül. Az *Előzményekben* a Szovjetunió nyelvpolitikájának főbb sajátosságai kerülnek bemutatásra, melyben az orosz nyelv a tagköztársaságok nemzetalkotó népcsoportjainak nyelvével szemben kiemelt szerepkört töltött be. A Szovjetunió széthullása után létrejött független Ukrajna számára az állam- és nemzetépítést jelentős mértékben megkönnyítette az örökségül hátramaradt intézményrendszer továbbélése (11–14. p.). A következő alfejezet, *A kétnyelvű Ukrajna*, melyből kiderül az, hogy az ország a központi kormányzat „ukrán egynyelvűséget támogató jogalkotó szándéka és politikai nyomása ellenére is kétnyelvű maradt”, s a nyelvhasználati szinterek legnagyobb részét az ukrán mellett az orosz uralja. (14. p.) A továbbiakban az ukrán kétnyelvűségi helyzet A 2001-es *cenzus adatai* alapján empirikus adatok révén kerül részletesen bemutatásra. Itt a szerző felhívja a figyelmet például arra is, hogy a cenzus nemzetiségi és anyanyelvi adataiból kitűnik, az „orosz anyanyelvűek száma és aránya messze meghaladja a magukat orosz nemzetiségűnek vallókat”, ugyanis a különböző etnikumok (beleértve az ukránokat is) képviselőinek jelentős része „az oroszot tekinti anyanyelvének”. (17. p.) Rámutat arra is, hogy az orosz és ukrán nyelv „egymással való vetélkedése” nyelvi, és az ezzel szoros összefüggést mutató politikai szempontból is két részre osztja az országot. (23–25. p.) Az orosz nyelv funkcionálása ugyanakkor nem csak az ország bizonyos részein és a privát nyelvhasználati szintereken mutatkozik meg. Gyakori jelenség az is, hogy az ukrán politikai elit – így például az államelnök, Volodimir Zelenskij, illetve a kormány tagjainak és a parlament képviselőinek – nyilvános szerepléseiben, illetve „az államhatalmi szervekkel és a helyi önkormányzatokkal való kapcsolattartásban” is az orosz nyelv használatát figyelhetjük meg. (28–32. p.) A kétnyelvűség a tömegtájékoztatásban, a különböző internetes hírportálokon és egyéb közösségi platformokon, illetve a sportvilág-

ban is jól megfigyelhető. (33–42. p.) Ahogyan azt Cserniczkó István is megfogalmazza, az ukránosítás „az oktatás területén bizonyult a legsikeresebbnek” (42. p.), ugyanakkor a szakkörök, fakultatív és szabadidős foglalkozások vonatkozásában, azaz „az állam által kevésbé kontrollált informális oktatásban továbbra is az orosz nyelv, illetve az ukrán-orosz kétnyelvűség dominál”. (46. p.) A fejezetet záró alfejezet a *Filmre vett kétnyelvűség*, melyben egy 2015-ben forgatott ukrán propagandafilm nyelvi sajátosságait, valamint a javarészt Moszkvában játszódó amerikai Jack Ryan: Árnyékügynök című film ukránai szinkronját az ukrán kétnyelvűségi helyzet alapvonásaival összevetve elemzi a szerző. (46–49. p.)

A *Kísérletek a nyelvi helyzet befolyásolására* címet viselő második fejezetben Cserniczkó István a független Ukrajna (nyelv)politikai korszakai mentén ismerteti az ukrán nyelvpolitika alakulástörténetét, melynek „egyik központi törekvése az ukrán államnyelv státuszának megerősítése”, „használati körének folyamatos bővítése”. (50. p.) Az *Egyensúlyozó nyelvpolitika (1989–2004)* címet viselő első alfejezetben a szerző kiemeli, hogy Ukrajna első elnöke, az idei év tavaszán elhunyt Leonyid Kravcsuk „többször hangsúlyozta, hogy nem szabad az egyoldalú ukránosítás csapdájába esni”. (53. p.) Az itt bemutatott időszak az ukrán nyelv- és kisebbségpolitika iránykeresésének időszaka, amikor is olyan dokumentumok kerültek elfogadásra, mint például Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata (1991), A nemzeti kisebbségekről szóló törvény (1992), melyek kísérletet tettek az országban élő kisebbségek jogainak biztosítására is. A Kravcsukot követő, s két elnöki ciklust is kitöltő – Cserniczkó megfogalmazásában –, hintapolitikát folytató Leonyid Kucsma a kampánybeszédekben és az 1996-os, azóta is hatályban lévő alkotmány szövegezését illetően is kompromisszumra törekedett a szembenálló ukrainfón és ruszofón táborok között. (56–58. p.) A következő alfejezet a „Naran-

csos” *nyelvpolitika (2004–2010): az egyensúly felborul* címet viseli, melyben a Viktor Juscsenko és Julija Timosenko vezette, s az ukránosítási politikában legkevésbé hatékony erők nyelvpolitikai törekvéseit mutatja be a szerző. E törekvések legfontosabb eleme az, hogy „el kell érni azt az ideálisnak vélt állapotot, amikor az orosz csak egyike a számos kisebbségi nyelvnek, az ukrán pedig államnyelvként az összes formális funkcióban egyeduralgkódó”. (60. p.) A *Janukovics éra (2010–2014)* nyelvpolitikáját bemutató alfejezetből kiderül, hogy az elnök mögött álló Régiók Pártja az orosz második államnyelvi státuszba való emelésével lényegében kodifikálni akarta az ország de facto kétnyelvűségét, viszont a 2012-ben elfogadott nyelvtörvény végül makroszinten nem vezette be a kétnyelvűséget, azaz „Ukrajnának az ukrán maradt az egyetlen államnyelve, s országos viszonylatban az orosz nem vált második hivatalos nyelvvé”. (62–65. p.) A *nyelv(politika) fegyveres konfliktus ürügyévé válik* címet viselő alfejezet a 2013 novembere végén az Európai Unió és Ukrajna közötti társulási megállapodás és a szabadkereskedelmi egyezmény aláírásától való elállás nyomán kirobbant tüntetéseket és az azokhoz kapcsolódó további politikai eseményeket mutatja be. A polgári megmozdulások a brutális rendőrségi beavatkozások nyomán országossá szélesedtek, s ahhoz vezettek, hogy 2014 februárjában Janukovicsnak el kellett menekülnie az országból. Az újonnan létrejött parlamenti többség, 2014. február 23-án jogszabályt fogadott el a nyelvtörvény eltörléséről, ami nyomán Moszkva azonnal bejelentette, hogy megvédi az Ukrajnában élő orosz közösséget az ukrán nacionalizmustól (68–70. p.). Az Ukrajna elnöki posztját és a parlament házelnöki tisztjét ekkor ideiglenesen betöltő Olekszandr Turcsinov végül nem írta alá a jogszabályt, arra hivatkozva, hogy az a társadalmi feszültségek kiéleződéséhez vezetett. A 2014 ősze utáni időszak alfejezetben hangsúlyozásra kerül az, hogy a kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus közepette zajló politikai csatározások során megvá-

lasztott új államelnök, Petro Porosenko a nyelvpolitika vonatkozásában kénytelen volt az elődei által kitaposott utat választani, az orosz ajkú állampolgárok felé tett gesztusként beszédeiben gyakran orosz nyelvre is váltott, miközben a nyugat-ukrajnai területeken élő ukrán nyelvű lakosság megnyugtatása céljával egyértelműen leszögezte, hogy „az országnak egyetlen államnyelve van és lesz: az ukrán”. (77. p.) A 2015 végétől kezdődő időszakban elfogadott törvények és jogszabályok teljesen új, az ukránosítás irányába terelték az ukrán nyelvpolitikát, mely olyan törvényekben csúcsondott ki, mint például a 2017-ben elfogadott új oktatási törvény, vagy a 2019-es új államnyelvi törvény. Ez utóbbi „jogszabály – azzal, hogy olyan jogi környezetet teremt, amely az ukrán nyelv magas szintű ismeretét a társadalmi előmenetel legfontosabb feltételévé emeli – jó példája annak, hogyan használják fel Ukrajnában a politikai hatalomért és a társadalmi erőforrásokért folytatott küzdelemben a nyelvpolitikát”. (81. p.) A *Zelenszkij a hatalomban* alfejezet felütésében Cserniczkó hangsúlyozza azt, hogy a választási kampányígéreték és elnöki ciklus során meghozott nyelvpolitikai döntések jelentős mértékben eltávolodtak egymástól. Míg például Zelenszkij első, államelnökként mondott újévi beszédében az országban élő kisebbségeket a saját anyanyelvükön is köszöntötte, később már „további jogalkotási lépéseket tett a totális ukránosítás felé vezető úton”. (85. p.) A nyelvi kérdés rendezésének lehetőségét is magában foglaló lépések – például az Ukrajna őshonos népeiről szóló törvény vagy a nyelvtörvény alkotmányellenessé való nyilvánítás kísérlete – egyelőre nem hoztak valós eredményeket (86–91. p.). Az *Összegzés helyett* megfogalmazott gondolataiban a szerző kiemeli, hogy a nyelvi kérdés Ukrajnában erősen átpolitizált, s a „belülről feszítő törésvonalakat a kívülről ható erők is fokozták.” (94. p.)

A kötet harmadik fejezete *Az Ukrajna által ratifikált nemzetközi kisebbségvédelmi egyezmények és a nyelvi kérdés* kapcsolatát boncolgatja. Az 1995-ben az Európa Tanács

tagjává vált Ukrajna bár ratifikálta a Keret-egyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről című dokumentumot (1997), illetve a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját (1999-ben, aztán hosszú alkotmány-jogi hercehurca után végül az eredetinel jelentősen kevesebb kötelezettségvállalással 2003-ban, hatályba pedig 2006-ban lépett) is, de ezek egyrészt „alkalmatlanok arra, hogy visszatartsák a többségi politikai elitet az asszimilációs politikától, másrészt pedig Ukrajna alapvetően „nem veszi komolyan a nemzetközi kötelezettségvállalásait”. (95–104. p.). *A Karta alkalmazása a gyakorlatban* címet viselő alfejezet a Karta ukrainai alkalmazása kapcsán a kijevi Szakértői Bizottság legutolsó (2017) jelentését részletesen is elemzi, kiemelve azt, hogy „Ukrajna nem teljesítette teljes mértékben a Karta-ratifikációja során vállalt kötelezettségeit” (107. p.) és hogy az Európai Tanács Velencei bizottsága által megfogalmazott kritikák, a megfelelő mértékű nyomásgyakorlás híján nem „nem készítették Ukrajnát a jogszerű intézkedések enyhítésére”. (114. p.) Az *Ukrajna kétoldalú szerződése a kisebbségvédelem területén* címet viselő alfejezetben Cserniczkó István felhívja a figyelmet arra, hogy bár a '90-es években Ukrajna szomszédos országokkal kötött alapszerződéseiben jelen van a kisebbségek jogainak védelme, de „ezek a kétoldalú megállapodások még annyi védelmet sem nyújtanak az ukrainai kisebbségek számára, mint a nemzetközi egyezmények”, s ezt az ukrán–magyar alapszerződés által példázza is. (115–116. p) A kisebbségi vegyesbizottságok szerepéről szólva a szerző kiemeli, hogy a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Kormányközi vegyesbizottság, mely elviekben évi két alkalommal ülésezne, legutóbb 2011 decemberében ült össze. (117. p.)

A két- és többnyelvűséghez való viszony című negyedik fejezetben olyan nemzetközi példákat mutat be Cserniczkó István, amelyek mintaként szolgálhatnak az ukrainai nyelvi helyzet rendezését illetően. Ugyanakkor felhívja a

figyelmet arra is, hogy Ukrajnában a „kétnyelvűség – elsősorban a negatív történelmi tapasztalatok miatt – stigmatizált” (122. p.), s az „állam vezetői nem látnak értéket és kiaknázható erőforrást az egész országban széles körben elterjedt ukrán–oros kétnyelvűségben”. (127. p.)

Az államnyelv fogalmának értelmezése kapcsán a szerző kiemeli például azt, hogy a „Szovjetunió alkotmányai (1924, 1936, 1977) nem rendelkeztek a hatalmas birodalom állam- vagy hivatalos nyelvéről”, s az 1990-ben elfogadott szovjet nyelvtörvény is „a szövetségi és autonóm köztársaságok illetékességi körébe utalta a területükön használatos nyelvek státusának megállapítását”. (128. p.) Az államnyelv értelmezése és funkcióinak meghatározása kapcsán kiadott államnyelvi törvény bizonyos passzusai sértik „a nem ukrán anyanyelvű állampolgárok nyelvi emberi jogait és a magánszféra tiszteletére vonatkozó jogokat, valamint a véleménynyilvánítás szabadságát” (132. p.) is.

A kötet utolsó, *Tanulások helyett* című fejezetének zárógondolataként az ukrainai nyelvi és (nyelv)politikai helyzet kapcsán Cserniczkó István igencsak helytálló módon – az alábbiakat írja: „a nyelvi helyzet gyors átalakítására irányuló nyelvpolitika egyaránt generált országon belüli és államközi konfliktusokat [...], s ezért a nyelvi helyzetbe kódolt konfliktusok fel- és kihasználása az egyetlen olyan szegmense a politikának, ahol reálpolitikai eredmények helyett szimbolikus identitáspolitikai sikereket lehet villantani.” (138. p.)

A kiadványt egy közel 20 oldalas irodalomjegyzék zárja, mely a munka hivatkozásain túl kiváló útmutatóként szolgálhat az ukrainai nyelvi helyzet és a nemzetközi nyelvpolitikai kérdések iránt érdeklődők számára.

Cserniczkó István új kiadványa teljes objektivitással, gördülékeny nyelvezettel és jól összeállított, könnyen értelmezhető táblázatokkal, színes ábrákkal vezeti végig az olvasót az ukrainai többnyelvűségi helyzetben rejlő, vagy sok esetben inkább a mögé bújtatott (nyelv)politikai csatározások, és az országban élő kisebbségeket több szempontból is negatív

van érintő törvények és jogszabályok által szegélyezett „útvesztőn”. S bár a kiadvány egyelőre csak magyar nyelven olvasható, de – a szerző más munkáival kiegészülve – mindenképp segítség lehet abban, hogy a külső szemlélők jobban megérthessék az elmúlt évtizedek ukrainai eseményeit, az ukrán nyelv- és kisebbségpolitika alakulásának főbb sajátosságait.

Irodalom

- Cserniczkó István – Hires-László Kornélia et al. 2020. *Tévtút az ukrán nyelvpolitikában: Ukrajna törvénye „Az ukrán mint államnyelv működésének biztosításáról”* (elemző áttekintés). Törökbalint, Termini Egyesület. Link: https://hodinkaintezet.uz.ua/wp-content/uploads/2020/05/Tevut_az_ukran_nyelvpolitikaban_2020.pdf
- Cserniczkó István – Tóth Mihály 2020. *A kárpátaljai magyar közösség nemzetiségi és nyelvi jogai. Kárpát-medencei kisebbségjogi kalauz. Nemzetpolitikai Államtitkárság*. Link: https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2022/02/Karpatalja_jogok_220202_web.pdf
- Cserniczkó István 2016. *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában*. Ungvár, Atdor-Shark. Link: https://hodinkaintezet.uz.ua/wp-content/uploads/2016/09/Nyelvpol_UAban_7_utoolso_net_u.pdf
- Fedinec Csilla – Cserniczkó István 2020. *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról. Történeti és politikai dimenziók (1867–2019)*. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Gondolat Kiadó. Link: http://real.mtak.hu/118027/1/Kirakos_nyomdai.pdf

Gazdag Vilmos

Sik Domonkos: A modernitás rétegei. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015, 228 p.

Nagyjából az újkor kezdetei óta a szabadság, az észszerűség és az igazságosság vált a társadalmi korszerűsödés belső, kimondott és

rejtett feltételeivé. E fogalmak fölötti viták ugyancsak sok évszázadosak, ami örökségük mellett és ellen szóló érveknek adott és ad ma is teret. A célrendszerhez és normarendhez alkalmazkodó társadalmi berendezkedésmódok éppen ezért a felvilágosodás támoszlopaira építkezve is alapvetően két irányban ágaztak el és tornyosodtak immár miránk is. „A régiekből fakadó emancipációs és patológikus hatások sem veszítenek jelentőségükből, hanem kölcsönhatásba lépnek az újakkal. Ilyenformán a modernitás különböző korszakai egymásra rétegződnek, a szenvedés és fel szabadulás összetett, nemritkán paradox mintázatait hozva létre” – írja kötete hátoldali összefoglalójában Sik Domonkos, aki *A modernitás rétegei* címen megjelent kötetében vezet be a klasszikus és késő modern társadalmi kölcsönhatásait vizsgáló átfogó kritikai modelljébe. A modernitáselméletek cselekvés-, struktúra-, identitás- és politikatörténeti nagy vázlatában kiemelt szerepet biztosít Anthony Giddens, Christopher Lash, Pierre Bourdieu és Jürgen Habermas elméletei mellett azoknak „másik modernitás”, kommunikatív racionalitás, globalizációs és integrációs kérdésköröknek, melyek az egyenlőtlenségek társadalmi intézménytörténetében ma már világosan láthatóan strukturáló hatásokkal, ambivalenciákkal és patológiákkal is együtt jártak, ekképpen pedig szinte közvetlenül is (közvetve mindenképpen) hatással voltak a strukturális kiegyensúlyozatlanságok, reflektivitás és értékvonatkoztatás alapkérdéseire. Triviálisan szólva: a klasszikus szociológia diskurzusai és a társadalmi aktorok terei nem mindig találkoztak, amikor a rendszerelméletek (Parsons, Luhmann, Habermas) és a strukturalista empirikus teóriák (Bourdieu, Foucault) kínáltak felfedezni való terepet a korkérdések iránt fogékonyak számára. Ezek rendszerszerű sokféleségében keresi az eligazodás útjait Sik Domonkos a modernitások közegében a rendszerváltás utáni magyar társadalomspecifikus folyamatok között és ezek értelmezési modelljét kínálva.

Sik abból indul ki, amivel kutató és oktató szociológusként találkozik, s azzal folytatja, amit pályaismerete és szakirodalmi horizontja (e kötetben is igen gazdagon!) megenged, vagyis a forrásművek inspiráló téziseinek átvételi, alkalmazási, továbbgondolási lehetőségeiből: „A szociológia a modernitás önreflexiója. Azok a sajátos kihívások hívták életre, amelyeket a kapitalizmus, az iparosodás és a politikai forradalmak idéztek elő. Ilyenformán kérdései és módszerei tekintetében elválaszthatatlan a modernitástól. Nem csupán abban az értelemben, hogy a modernitás kihívásai kijelölik a szociológiai vizsgálódások aktuális témáit és kereteit, de oly módon is, hogy megszabják azok történelemfilozófiai tétjét. A szociológia végső soron annak a kérdésnek a megválaszolására hivatott, hogy vajon a tradicionális világképek és társadalomszerveződés keretei közül kimozdult társadalomnak milyen mértékben sikerült beváltaniuk a szabadság, igazságosság és racionalitás ígéreteit. Ebben az értelemben a szociológia a »felvilágosodás lelkiismerete«: annak értékeit kéri számon a jelen és a jövő társadalmain, feltárva a patológikus és emancipatorikus tendenciákat és potenciálokat. A modernitás ugyanakkor korántsem egy rögzült, állandó társadalmi konstelláció. Lényegi eleme, hogy saját alapjait folyamatosan kérdéssé teszi, és ezért szüntelenül változik. Ebből fakadóan a modernitásra vonatkozó szociológiai reflexió keretei is folyamatosan változnak. Különböző korszakokban a modernitás eltérő kihívásai dominálnak, továbbá a rájuk adható egyéni és intézményi válaszok keretei is változnak, aminek következtében eltérő szociológiák és azok által kidolgozott kordiagnózisok születnek. Az újabb és újabb patológikus tendenciák és emancipatorikus lehetőségek megjelenéséből ugyanakkor többnyire nem következik a régiek eltűnése.” (7. p.) S mert az érzékelhető vagy megnevezhető változások sem teljességérvényűek, vagyis a modern/új integrációs logikák megjelenése nem számolja fel a régiket, de az átalakulások legerősebben „az integrációs

logikák közti erőviszonyok átrendeződéseként” mutatkoznak meg, így az értelmező szociológiák és kordiagnózisok sem kizárják, hanem a korábbinál is erősebben kiegészítik egymást, az egymást követő integrációs logikák és a belőlük következő patológiák vagy emancipációs lehetőségek egymásra rétegződnek, így fedezhető fel a modernitás rétegeinek egymáshoz viszonyított alapkérdése is az új problémahorizont feltárulásával. „Míg egyes integrációs logikák erősíthetik egymást, addig mások gyengíthetik, továbbá az egyikből következő patológiákat a másiból következők emancipálhatják, vagy épp súlyosbíthatják. E problémahorizont alapos feltárásához nem csupán a modernitás különböző szakaszainak integrációs sajátosságait kellene figyelembe venni, hanem ezen túlmenően a tradicionális integrációs formákat is. Jelen könyvben azonban ennél az átfogó vállalkozásnál jóval szerényebb célokat tűzök ki. A modernitás korlátzott számú rétegére fókuszálva egy olyan elméleti eszköz kidolgozására teszek kísérletet, mely segítségével a rendszerváltás utáni magyar társadalomban lezajló modernizációs változások értelmezhetők és értékelhetők.” (7–8. p.)

A látszólag önkéntes tematikai sűrítés ugyanakkor meglehetősen komplex kérdéskörökbe ágyazódik. Egyenként is elegendő volna a 20. század legnagyobb társadalomkutatóinak egyedi olvasata, kivonatolása, kreatív alkalmazása egy alkalmazott tudás kirakatában, de itt többről van szó: Sik ambíciója a bevezető oldalakon és a négy nagyobb fejezet végén a magyar rendszerváltást követő (mindegy ismeretelméleti, politikafilozófiai és modernitás-ideált kirívó) rendszerlogikák bemutatásával korántsem vállalhatóan. Sőt, rendkívül precíz, az instrumentális racionalitás logikájára épített integrációs mechanizmusok expanzióját is felmutató teória igazolása, mely mégsem hagy kételyt a modernség igényének megléte felől. „Éppen ezért a rendszerváltást megelőző időszak értelmezésekor olyan kritikai elméletekre támaszkodhatunk, melyek

szintén a klasszikus modernitás horizontján mozogva, az igazságosság, racionalitás és egyenlőség szempontjai felől értékelik a társadalmat. Ilyenek Habermas és Bourdieu munkái, melyek a klasszikus modernitás alighanem legkidolgozottabb kordiagnózisainak tekinthetők. A rendszerváltás óta eltelt évek modernizációs sajátosságait az ország globális információs társadalomba és piacgazdaságba történő fokozatos beágyazódása határozta meg. Vagyis egy olyan világtársadalom, ami időközben a saját, felvilágosodásbeli alapjait minden korábbinál radikálisabban megkérdőjelezte, átalakítva a klasszikus modernitás integrációs mechanizmusait. Ezen átalakításokat a »második«, vagy »késő modernitás« elméleti igyekeznék leírni, a modernitás egy olyan koncepcióját vázolván fel, ami egyidejűleg veszi figyelembe a globalizációs tendenciákat, az új kockázatok megjelenését, az identitáskonstrukció problematikussá válását, valamint az információtechnológiai robbanást. Mindezen folyamatok eredményeként a klasszikus modernitás strukturális és szemantikai keretei egyaránt feloldódnak látszanak. A szakértői tudás megszűnik tradícióvá lenni, a reflexivitás és a kockázatok kezelése az egyéni cselekvő feladatává válik, a rétegződés fragmentálódik, és az életutak individualizálódnak. A késő modernitás e jelenségekre fókuszáló kordiagnózisai közül Giddens és Lash munkáira támaszkodom. Annak ellenére, hogy e tendenciák többségét nem ők azonosították elsőként, elméleteik segítségével az egyik legátfogóbb képet alkothatjuk meg róluk.” (8. p.)

Ez átfogó képhez teszi hozzá előhangként, hogy a magyar szociológia ilyen értelemben vett értelmezési aránytalanságaival mintegy új teoretikus alapok igényét is magában rejtje. Ez a magyarázata e könyv ambíciójának, hogy előbb Giddens, majd újabb önálló fejezetben Lash késő modernitásra vonatkozó elméleteinek ismertetésével vezet tovább Bourdieu és Habermas esetében már jól beágyazott klasszikus modernitáselméleteinek és kordiagnózisainak összekapcsolása felé, ami segít

egy olyan egyesített elméleti keret kidolgozásában, mely tisztázni lehet képes „a modernitás e két rétegének integrációs sajátosságai, valamint patológikus és emancipatorikus tendenciái közti kölcsönhatásokat. Utolsó lépésben e keret segítségével a rendszerváltás utáni modernizációs folyamatok értelmezésére teszek kísérletet, a rendelkezésre álló empirikus kutatásokat újraértelmezve. Reményeim szerint az így kapott kordiagnózis nem csupán a rendszerváltás óta eltelt évek társadalmi változásainak mélyebb megértéséhez járul hozzá, hanem egyúttal, egyfajta »esettanulmányként«, a modernitás rétegei közti kölcsönhatások feltárására irányuló átfogó kutatások példájaként is szolgál”. (9. p.)

E fókuszált belátás és elemző cél kivitelezéséhez a jelzett teoretikusok modernizációs fogalomtárát veti egybe mint a folyamat „két pillanatát jellemző integrációs sajátosságok egymásra rétegződését”, melynek értelmezési kereteit „a rendszerváltást megelőző évek és az azt követő időszak modernizációs konstellációjának kölcsönhatásai” kínálják a záró fejezetben. „Az államszocializmus évtizedei során funkcionálisan differenciálódott cselekvési terek jöttek létre, melyek szakértői pozíciókat és interpretációkat hoztak létre, kijelölve egy politikai felügyelet alá vont, és ennyiben korlátozott, mégis szcientista társadalmi integráció kereteit. E konstellációban a tudományosan termelt szakértői tudás, az erre alapozott termelés és redistribúció vált a legitimitás és a rétegződés egyik legfontosabb szervező elvévé. Ilyenformán az államszocializmus a társadalmi integráció szempontjából a »klasszikus modernitás« horizontján mozgott. Természetesen politikai szabadságjogok hiányában az államszocialista modernizáció mindvégig felemás maradt. [...] A rendszerváltás óta eltelt évek értelmezéséhez ilyenformán egy a klasszikus és késő modernitás egymásra rétegződését leíró elméleti modell segítségével láthatunk hozzá. Az intézmények, interakciók és cselekvők államszocializmus alatt kialakult gyakorlatai értelemszerűen nem tűn-

tek el egyik pillanatról a másikra. A késő modernitás globális hatásai pedig szintén nem váltak egy csapásra domináns integrációs elvvé. Sokkal inkább azt lehet mondani, hogy ezek az integrációs logikák kölcsönhatásba léptek egymással: a különböző integrációs logikákból fakadó patológiák bizonyos esetekben felerősítettek egymást, bizonyos esetekben enyhítették egymás hatását. Ennek megfelelően a rendszerváltás óta eltelt időszak értelmezéséhez egy olyan értelmezési keretet kell kidolgozni, ami nem csupán tekintetbe veszi a klasszikus és a késő modernitás integrációs sajátosságait, de ezen túlmenően a kettő kölcsönhatásaira is reflektál.” (8–9. p.)

Ahhoz, hogy e sajátosságokat a modernizációs rétegződés adottságaival jellemezhesse, előbb alkotóelemeire bontja a modernitásra vonatkozó leírásokat – e célt szolgálja Giddens és Lash elméletének ismertetése –, majd ezek konfrontálása Habermas és Bourdieu diagnózisaiival, hogy „a négy szerző értékvonatkoztatását átfogó kiindulópont talaján állva nyílt lehetőség arra, hogy a társadalmi integráció klasszikus és késő modernitáshoz köthető mechanizmusait közös elméleti keretben” helyezze el. Eközben tisztázza, milyen nem tudatosuló és tudatosuló motivációk, valamint az intézmények szintjén elhelyezhető cselekvéskoordinációs mechanizmusok között állnak fenn relációk, s melyek révén „a társadalmi integráció három ideáltípusa vált egymástól megkülönböztethetővé: a konzerváló, a reflexív és a kibernetikai. Az ezek által koordinált cselekvési szférákon belül és a szférák egymáshoz való viszonyában egyaránt azonosíthatóvá váltak a rétegzett modernitás patológikus és emancipatorikus potenciáljai. A rendszerváltás utáni hazai helyzet elemzésére ezen elméleti apparátus segítségével nyílt lehetőség. Kiderült, hogy a rétegzett modernitás szerkezete alapvető pontokon torzult a rendszerváltás óta. Miközben a konzerváló szféra belső patológiákkal terhelt, egyúttal gyarmatosítja is a másik kettőt. Emellett a kibernetikai szféra is gyarmatosítja a reflexívét, melynek tere így

nagymértékben beszűkül. Ebben a helyzetben az elsődleges patológiák és a metaintegrációs patológiái egymást felerősítik, hosszú távon stabilizálva a torzult integrációs viszonyokat. Ennek következtében a kézzelfogható problémák súlyát tovább növeli a megváltoztathatatlanságukból fakadó kilátástalanság tapasztalata. A rétegzett modernitás e patológikus konstellációjában az emancipáció esélye azokban az interakciókban rejlik, melyekben lehetőség nyílik a fennálló metaintegrációs keretek fellazítására. Csakis így válhat hozzáférhetővé ugyanis az a jelen pillanatban korlátozott reflexív szféra, ami minden további emancipáció előfeltétele. Ezen interakciók felvázolásához első lépésben a megtapasztalt patológiák mintázatai szerint kirajzolódó cselekvőperspektívák ideáltípusait kellett azonosítani. Ezeket párokba rendezve különböző társadalmi távolságok állapíthatók meg. Az egymástól nagyon távoli tapasztalati mezők szerint eljáró cselekvők között kicsi a kölcsönös megértés valószínűsége, ami növeli a hatalmi interakció, vagyis a patológikus metaintegráció esélyét. Az egyforma cselekvőperspektívájuk közötti interakció pusztán konzerválja a fennálló viszonyokat. Az egymástól csupán kismértékben eltérő patológikus tapasztalattípusokkal rendelkezők közötti interakcióban azonban nagy az erőszak helyett az egymás felé fordulás esélye, és ezáltal a metaintegráció emancipációjáé is.” (213. p.)

A recenzens látszólagos feladattudata azonban nem merülhet ki a megidézés örömeiben. Sik munkáját viszont ama látszat fenntartásával, hogy „megolvastam Nektek, elmesélem, kivonatolom és helyére teszem...!” – nem lehet „leírtnak” tekinteni. A rétegzett modernitásról elmondottak nyomán az állampolgári kultúra és az autonómia kialakulásának mechanizmusát rekonstruáló, majd ebből a társadalmi integráció és a modernitás problémái felé kalauzoló szerzői szándéknak itt csupán egy időpillanatát, tüneményes célját ragadhatjuk meg. Szemléletmódjában a hálózatelméleti keretbe ágyazódó különböző cse-

lekvéskoordinációs mechanizmusok, vagy a közvetlenül az integrációs mechanizmusok egymáshoz való viszonyát vizsgáló szándék mentén is változik a cselekvőperspektíva és az interakciók fenomenológiai jellemzéséhez szükséges szemléleti pozíció, amikor közvetlenül az integráció és a modernitás kérdéseivel foglalkozik. Mint maga is írja: „Mindezek az ellentétek kölcsönös tanulságokkal szolgálnak egymás számára. Mindenekelőtt a késő modernitás szempontjainak az állampolgári szocializáció és az autonómia elemzésébe való beemeléséből fakadó következményeket érdemes számba venni. Az ontológiai biztonság, az intézményes szakértői tudás, az identitáskonstrukció és a politika átalakulása – az állampolgári kultúra elsajátításának alapjául szolgáló – intencionális és preintencionális szintet érintő morális fejlődésre többféleképpen is kiható. Az ontológiai bizonytalanság morális apátiához, relativizmushoz, anómiához vezethet, ami alapvetően megnehezíti a morális tanulás folyamatát. A szakértői tudás és az intézmények, a politika magától értetődő tekintélyének megszűnése ugyanakkor csökkenti a dogmatikus morális jelentések arányát, és ezáltal kedvező feltételeket teremt a morális fejlődés számára. Hasonlóképpen az intim kapcsolatok térnyerése a morális tanulás érzelmi, az identitáskonstrukció reflexívvé válása pedig kognitív előfeltételeit erősíti. Az esztétikai reflexivitás expanziója és az információs társadalom megjelenése szintén ambivalensen hat a morális tanulás folyamatára. Előbbi egyfelől az általában vett reflexivitást elősegíti, ugyanakkor azáltal, hogy kereteit radikálisan kiterjeszti, egyúttal a moralitás szempontjait háttérbe is szorítja. Utóbbi pedig, miközben a kommunikatív racionalitás terét felszámolja, és ezáltal a morális tanulást gátolja, egyúttal új kihívásokat és interakciós formákat is létrehoz, melyek serkentőleg hathatnak.” (213–214. p.)

Nem olvasási félóra, s nem szűk szemléleti spektrum teszi érvényessé teoretikus és rendszerkritikus jelentéstartalmait. Figyelmez-

tet is rá, hogy a rendszerváltó logikák tanulságai nem egyirányúak – ebből fakadóan nem közvetlenül általánosíthatóak például a kisebbségi-többségi társadalom viszonyrendszereire, a lassú modernizációs tempójú és kivárá, valamint a dinamikus modellben változni képes életvilágokra, az állampolgári szocializáció és az autonómia kérdéseivel harmóniában élő és a rétegzett modernitás metaintegrációs szintjén a patológiákkal jellemezhető világokra, „az intimitásra, jogi elismerésre és megbecsülésre egyaránt támaszkodó autonómia kialakulásának kihívásaival” számolni jogosult társadalmi szegmensekre. Vagyis „az átélt patológiák mintázata alapján konstruált társadalmi távolság mindezen tényezők alapján tovább árnyalható. Erre alapozva pedig a különböző beállítódású cselekvők kölcsönös megértési lehetőségének, vagyis a metaintegráció patológikus és emancipatorikus formáinak is átfogóbb elmélete vázolható fel...”, a társadalmi gyarmatosítottság eltérő minőségei kaphatnak nevet és rangot, tudományos értelmezést és komolyanvételit igényt is.

A kötet alaposabb olvasására, megfontolnivalóinak súlyán mérésére itt érdemes felhívni a figyelmet. „Az ontológiai bizonytalanság a vad értelemképződéshez szükséges ön- és a másokba vetett bizalom kialakulását veszélyezteti...” – jelzi utóhangként. Nekünk, olvasóknak is, a kutató és értelmező közösségnek is, a politika megértésében érdekelt társadalomkutatók szélesebb tömegeinek is. A kolonizált modernitás tapasztalata erre már elegendően sok figyelmeztetést is magában rejt...!

A.Gergely András

Köteles Szabolcs: Összeprésselve. A szlovákiai magyar pártok 1998-as egyesülése. Kassa, Palladis, 2021, 128 p.

Izgalmas könyvet írt Köteles Szabolcs, bár egy politológiai szakmunkától nem azt várjuk el

elsősorban, hogy izgalmakat okozzon. És mégis érdekesítő, sodró erejű, együttgondolkodásra és vitára sarkalló. Egy, a szlovákiai magyar politizálás talán legfontosabb eredményéről, a három magyar párt (MKDM, Együttélés, MPP) 1998-as egyesüléséről, vagyis az MKP megalakulásáról szól a mű, s bár a szerző többször is hangsúlyozza, hogy a Magyar Koalíció Pártját a kényszer (a mečiari önkény) hívta életre s tartotta tíz éven át együtt, a kényszerhelyzet múltával „viszonylag gyorsan elhaltak a frakciók”, melyek az eredeti pártokat lettek volna hivatottak képviselni, sőt „mihelyt a nyomás enyhült, és az ellenállás helyett már az »építkezésre« kellett összpontosítaniuk, a pártelitak teljesítménye kevésbé tűnt meggyőzőnek. Ellenállásban sokkal jobbak voltak, mint építkezésben”. Azaz bár elsősorban azt a kínkeserves folyamatot mutatja be, amelynek eredményeként nagy nehezen létrejött az MKP, ugyanakkor, mintegy melleleg, e szövetség pártok koalíciója bukásának okaira is rámutat. Innen értelmezve nyeri el jelentését a cím is, mely a szorultságot, a muszájt, a kényszerű együttlétet hangsúlyozza a szabad együttélés helyett.

A munka három fejezetből áll: az elsőben három oral history interjú kapott helyet, a középső kronológiai sorrendben (és elsősorban az Új Szó c. napilap híreire támaszkodva) mutatja be a három pártból felálló új választási formáció nehéz születését, a harmadik pedig dokumentumértékű: közli az MKP alapszabályát (szlovákul; kérdés, volt-e egyáltalán magyar változata). Talán említeni sem kellene: ez a harmadik rész a legkevésbé izgalmas, de hát az alapszabályoknak már csak ilyen a természetük: kívül esnek az ábrázolás és az élményszerűség keretein. Hogy miért volt nehéz a szülés? Nos, érthető módon azért, mert mindhárom párt elsősorban a maga prioritásait tekintette elsődlegesnek s a maga politikai súlyát nagyobbak, de sokáig a közös politizálás három fő lehetősége közt sem tudtak választani s zöldágra vergődni: az egyesülés, a koalíciókötés, vagy hogy a három párt az

egyikük listáján indulna együtt. Végül az első lehetőség győzött, a három párt 1998. június 21-én az újonnan alakult MKP-ba lépve egyesült ezen a néven, de addig számos – és bizony többnyire eléggé pitiáner – nyilatkozatcsatát vívtak meg, nagy volt a helyezkedés, a reménybeli pozíciókért és az új alakulaton belüli szerepért. Jellemző, hogy az MPP csak egy nappal az MKP megalakulása előtt döntött úgy kongresszusán, hogy belép az új pártba, s ezzel csatlakozik a másik kettőhöz, akkor már a neki szánt legkisebb szereptől eléggé sarokba szorítva. Köteles Szabolcs a történeteket utólag így foglalja össze: „A rekonstrukció megerősítette előzetes feltevésemet: a pártok önmaguktól nem egyesültek volna” – bár emlékezzünk rá: nemcsak a Mečiar által megváltoztatott parlamenti választási szabályok nyomásának köszönhető az MKP léte, ez volt a szavazóbázis akarata is. „A rájuk nehezedő külső kényszer – folytatja a szerző – préselte össze őket. [...] Én a kutatásomból azt látom, hogy az egész egyesülési folyamatot számos – gyakran kicsinyes – nézeteltérés övezte. A három fél mindenféle ad hoc megegyezéseket kötve, egyik a másikat is megpróbálta kijátszani.” Szintén jellemző, hogy késhegyig menő csaták folytak az elnök, az elnökök személyéről és az elnökség összetételéről, nemkülönben a képviselőjelöltek helyéről az első húsz helyen, melyekről remélni lehetett, hogy a parlamentbe jutást eredményezhetik az illető jelöltnak: „a felek hosszadalmas egyeztetésbe kezdtek az alelnökök számáról és a választási lista első húsz helyének elosztásáról. Ez odáig fajult, hogy az MPP és az Együttélés hetekig tartó parttalan vitát folytatott a 16. helyről. Ez azért tragikomikus, mert végül a szövetségi párt csak 15 mandátumot szerzett” – jegyzi meg a szerző. (Négy évvel korábban kettővel több, 17 magyar képviselője volt a szlovák parlamentnek.)

A Nyertesek és vesztesek alfejezetben Köteles Szabolcs a kutatásait összefoglalva az alábbi eredményre jut: „A pártegyesülés nyertese az egykori MKDM. Erős pozíciójuk lett az

új pártban, és ők adták a párt legbefolyásosabb emberét, az elnököt. Az MKDM sikeres taktikáját játékelméleti szemszögből is érdekes volna megvizsgálni. A folyamat elején nagyon jókor húztak egy váratlant, és onnan a kereszténydemokratáké volt az irányítás. Az Együttélés eleinte csak futott az események után. Majd következett az MKDM és az Együttélés külön egyezsége. A hónapokig tartó egyeztetések után nagyon kockázatos lépésnek tűnik a megállapodásokat az utolsó pillanatban az MPP hátrányára durván átalakítani. Mindezt úgy, hogy az MPP a folyamat elején az MKDM taktikai szövetségeseének tűnt. Viszont az Együttéléssel kötött különalkuval végül az MKDM a koronaékszer, az elnöki posztot is meg tudta szerezni magának.” (Az MKP elnöke Bugár Béla lett, Duray Miklós pedig tiszteletbeli elnök. A szerző részletezi az új politikai tömörülés szerkezetét is: két – előzőleg nagyon fontosnak, utólag teljesen fölöslegesnek tűnő – platformja alakult a pártnak: az Együttélés és az MKDM képviselte keresztény-konzervatív-népi, az MPP pedig a polgári-liberális; az előbbi 80%-ban képviseltette magát a döntéshozó szervekben, az MPP 20%-ot kapott, a két platform elnöke (Csáky Pál és A. Nagy László) egyben elnökhelyettese is lett az MKP-nak; általános elnökhelyettesnek Duka-Zólyomi Árpádot neveztek ki; a hattagú alelnöki testületben mindhárom korábbi párt két képviselője kapott helyet; a párt elnökségét összesen tizenöten alkották.

A három terjedelmes interjú 2019-ben készült, a szerző Bugár Bélát, Duray Miklóst és

Petőcz Kálmánt faggatta a húsz évvel korábbi eseményekről. (A sorban Bugár és Duray mellett A. Nagy Lászlónak lett volna helye, Petőcz ugyanis alelnöke volt, nem pedig elnöke az MPP-nek, de A. Nagy László ezek szerint vagy nem vállalta, vagy nem vállalhatta a beszélgetést.) Más-más kérdésekre válaszolnak, és természetesen eltérő véleménnyel vannak az akkori eseményekről. Köteles Szabolcs mindhárom interjú után tesz egy kis megjegyzést, eszerint Bugár Béla módosítás nélkül hagyta jóvá a vele készült interjút, Petőcz Kálmán apróbb módosításokkal, Duray Miklós módosításokkal. Ettől függetlenül a maga módján mindhárom beszélgetés autentikusnak tűnik. Aki a részletekre kíváncsi, vagy akit az izgalmas kérdések és válaszok bővebben érdeklí, az lapozza fel Köteles Szabolcs nagyszerű munkáját. Mely olyan nyelvezeten szólal meg, mely az átlagolvasót (tehát nem szakmabelit, nem politológust, történészt stb.) veszi figyelembe, s számos magyarázó lábjegyzettel, összefoglalóval és táblázattal ugyanazt a célt tartja szem előtt: a lehető legtöbb egykori és mostani magyar szavazó számára elmagyarázni, miért volt szükséges a Magyar Koalíció Pártjának létrejötte, az egységes politizálás, s ebből persze az is kitetszik, hogy a nem egységes kisebbségi politizálás ma már nem eredményez parlamenti képviselői helyet. Okos, tanulságos munka.

Csanda Gábor